

O‘ZBEKISTONNING DEMOGRAFIK DIVIDENDI VA AHOLI QARISHI: BANDLIK, GENDER TENGLIGI HAMDA PENSIYA TIZIMINING FISKAL BARQARORLIGI

Sulaymonov Azamat Ilhomovich

Buxoro Innovatsiyalar Universiteti, Moliyaviy texnologiyalar, iqtisodiyot va logistika kafedrasida assistenti

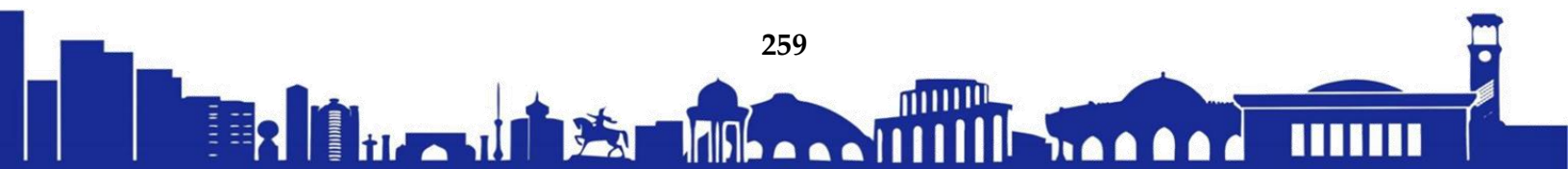
Axmedova Dilfuza Nuriddinovna

Buxoro Innovatsiyalar Universiteti, Moliyaviy texnologiyalar, iqtisodiyot va logistika kafedrasida assistenti

Annotatsiya. Mazkur tadqiqotda O‘zbekistonning 2010–2024-yillardagi demografik o‘zgarishlari va ularning iqtisodiy o‘sish, mehnat bozori hamda pensiya tizimiga ta’siri tahlil qilinadi. Tadqiqotda qarilik demografik yuklama koeffitsienti (OADR), umumiy demografik yuklama koeffitsienti (TDR), fiskal qo‘llab-quvvatlash koeffitsienti (FSR), nafaqa oluvchilar va soliq to‘lovchilar nisbati (BCR), bandlikni qamrab olish darajasi, yoshlar ishsizligi va ayollar mehnat faolligi ko‘rsatkichlari hisoblandi. Prognozlash va ssenariy tahlillari O‘zbekistonda demografik dividend davri yakuniga yaqinlashayotganini hamda 2030-yildan keyin aholi qarishi bilan bog‘liq fiskal bosimlar kuchayishini ko‘rsatdi. Natijalar pensiya yoshini bosqichma-bosqich oshirish, ayollar va yoshlar bandligini kengaytirish hamda pensiya tizimini diversifikatsiya qilish uzoq muddatli fiskal barqarorlikni ta’minlashda muhim ahamiyatga ega ekanligini tasdiqlaydi.

Kalit so‘zlar: demografik dividend, aholi qarishi, pensiya islohoti, fiskal barqarorlik, mehnat bozori, O‘zbekiston, OADR, FSR, pensiya yoshi.

Аннотация. В статье анализируются демографические изменения в Узбекистане за 2010–2024 годы и их влияние на экономический рост, рынок труда и устойчивость пенсионной системы. Рассчитаны коэффициент демографической нагрузки пожилыми (OADR), общий коэффициент демографической нагрузки (TDR),

коэффициент фискальной поддержки (FSR), соотношение получателей социальных выплат и налогоплательщиков (BCR), уровень занятости, молодежная безработица и гендерные различия в экономической активности. Прогнозные и сценарные расчеты показывают, что период демографического дивиденда в Узбекистане постепенно завершается, а после 2030 года возрастут демографические и фискальные нагрузки, связанные со старением населения. Результаты подтверждают необходимость поэтапного повышения пенсионного возраста, расширения занятости молодежи и женщин, а также диверсификации источников финансирования пенсионной системы для обеспечения долгосрочной финансовой устойчивости.

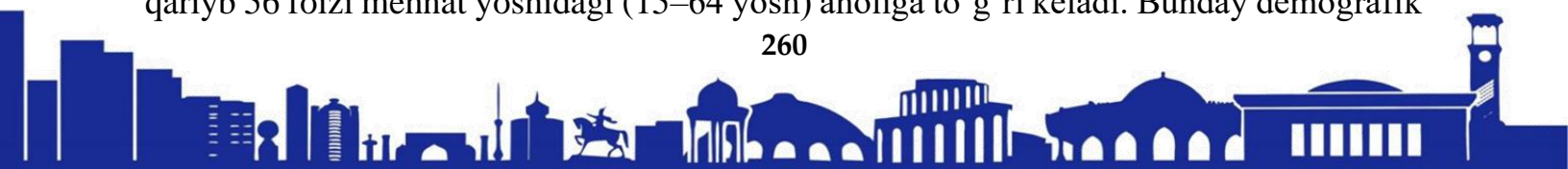
Ключевые слова: демографический дивиденд, старение населения, пенсионная реформа, фискальная устойчивость, рынок труда, Узбекистан, OADR, FSR, пенсионный возраст.

Abstract. This study examines demographic changes in Uzbekistan during 2010–2024 and their implications for economic growth, labor markets, and pension system sustainability. Key indicators, including the Old-Age Dependency Ratio (OADR), Total Dependency Ratio (TDR), Fiscal Support Ratio (FSR), Beneficiary-to-Contributor Ratio (BCR), employment absorption, youth unemployment, and female labor force participation gaps, are calculated and analyzed. Forecasting and scenario analyses indicate that Uzbekistan is approaching the end of its demographic dividend period, while population aging is expected to generate increasing fiscal pressures after 2030. The findings suggest that gradual pension-age reforms, higher female and youth labor market participation, and diversification of pension financing sources are essential for extending the benefits of the demographic dividend and ensuring long-term fiscal sustainability.

Keywords: demographic dividend, population aging, pension reform, fiscal sustainability, labor market, Uzbekistan, OADR, FSR, retirement age policy.

1. Kirish va tadqiqotning dolzarbligi

2025-yil iyul holatiga ko‘ra, O‘zbekiston aholisi soni 38 million kishidan oshdi, shundan qariyb 56 foizi mehnat yoshidagi (15–64 yosh) aholiga to‘g‘ri keladi. Bunday demografik

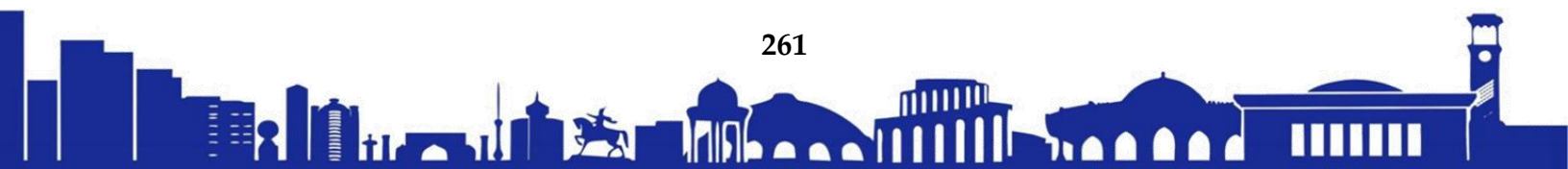
tarkib mamlakat uchun “demografik dividend” yoki “demografik bonus” deb ataluvchi noyob imkoniyatlar oynasini yaratadi. Ushbu imkoniyatlardan samarali foydalanilgan taqdirda iqtisodiy o‘shini jadallashtirish, inson kapitalini rivojlantirish hamda fiskal barqarorlikni mustahkamlash mumkin. Biroq demografik dividend doimiy hodisa emas. O‘zbekistonda mehnat yoshidagi aholi ulushi taxminan 2010-yilda eng yuqori nuqtaga yetgan bo‘lib, keyingi yillarda asta-sekin pasayish tendensiyasini namoyon etmoqda. Shu bilan birga, keksalar demografik yuklama koeffitsienti (Old-Age Dependency Ratio – OADR) 2041-yilga borib qariyb ikki baravar oshishi prognoz qilinmoqda. Bu esa pensiya tizimi va sog‘liqni saqlash tizimiga sezilarli bosim yuklashi mumkin. Bundan tashqari, yoshlar ishsizligi darajasi yuqoriligicha qolmoqda (2022-yilda 18,3 foiz, kattalar orasida esa 7,3 foiz), ayollarning iqtisodiy faolligi erkaklarga nisbatan 28 foiz bandga past. Ushbu muammolar o‘z vaqtida bartaraf etilmasa, mamlakat mavjud demografik dividendning muhim qismini yo‘qotishi mumkin.

Tadqiqot quyidagi savollarga javob izlaydi:

- O‘zbekistonda demografik dividend yana qancha vaqt davom etadi?
- Aholining qarish jarayoni jadallashishidan oldin iqtisodiy o‘shim imkoniyatlarini maksimal darajada ro‘yobga chiqarish uchun qanday islohotlar zarur?
- Yoshlar bandligi, ayollarning mehnat bozoridagi ishtiroki va pensiya yoshiga oid islohotlar demografik dividend davrini qay darajada uzaytirishi mumkin?
- O‘zbekistonning qaysi hududlarida aholi qarishi tezroq kechadi va davlat siyosati hududlar kesimida qanday differensiallashtirilishi lozim?

2. Adabiyotlar sharhi. Demografik tarkib va iqtisodiy o‘shim o‘rtasidagi bog‘liqlik rivojlanish iqtisodiyoti fanida keng o‘rganilgan masalalardan biridir. Ko‘plab ilmiy tadqiqotlar aholi yosh tarkibidagi o‘zgarishlar uzoq muddatli iqtisodiy rivojlanish uchun ham imkoniyatlar, ham xavflarni yuzaga keltirishini ko‘rsatadi.

Xalqaro tajriba. Bloom, Canning va Malaney (2000) demografik dividend konsepsiyasini ilmiy muomalaga kiritib, mehnat yoshidagi aholi ulushining ortishi iqtisodiy o‘shimga mehnat taklifining ko‘payishi, jamg‘armalar hajmining ortishi hamda inson kapitaliga investitsiyalar kengayishi orqali ijobiy ta’sir ko‘rsatishini asoslab

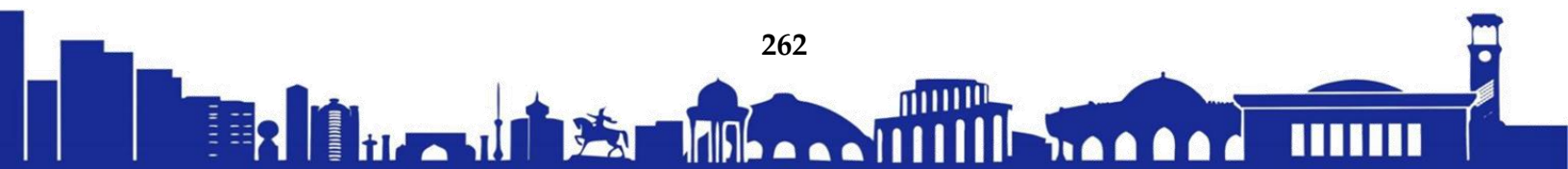
berganlar. Mason va Lee (2011) esa demografik dividendning ikki bosqichini ajratib ko'rsatadilar: birinchi dividend qulay yosh tarkibi natijasida yuzaga keladigan iqtisodiy o'sishni, ikkinchi dividend esa aholi qarishi sharoitida jamg'arma va mehnat unumdorligining ortishi hisobiga shakllanadigan iqtisodiy samarani ifodalaydi. Turli mamlakatlar bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar demografik dividend avtomatik ravishda yuzaga kelmasligini, uning samaradorligi ta'lim, sog'liqni saqlash, mehnat bozori va davlat boshqaruvi siyosatining sifatiga bog'liqligini ko'rsatadi.

Mamlakatlar tajribasi. Tayyorlangan mamlakatlar. Sharqiy Osiyo davlatlari, jumladan Janubiy Koreya va Singapur aholi qarishi jarayoniga oldindan tayyorgarlik ko'rgan. Ushbu mamlakatlar pensiya yoshini oshirish, pensiya tizimi qamrovini kengaytirish va mehnat unumdorligini oshirishga qaratilgan investitsiyalarni kuchaytirish orqali iqtisodiy o'sish sur'atlarini saqlab qolishga muvaffaq bo'lganlar (Lee & Mason, 2017).

Tayyorlanmagan mamlakatlar. Lotin Amerikasi davlatlarida, xususan Braziliyada esa keksalar ulushining ortishi pensiya tizimidagi islohotlar bilan birga olib borilmadi. Natijada 2010-yillarga kelib pensiya xarajatlari YAIMning 10 foizidan ortib ketdi (IMF, 2019). Bu esa ta'lim va infratuzilma kabi strategik yo'nalishlarga ajratiladigan mablag'larni qisqartirib, uzoq muddatli iqtisodiy o'sish imkoniyatlarini cheklab qo'ydi.

Shunday qilib, xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, aholi qarishi jarayoniga o'z vaqtida tayyorgarlik ko'rish fiskal inqirozlarning oldini oladi, kechiktirilgan islohotlar esa iqtisodiy o'sish sur'atlarining pasayishi va davlat qarzining ortishiga olib keladi.

Markaziy Osiyo va O'zbekiston. Markaziy Osiyo mamlakatlari mehnat bozoriga kirib kelayotgan yirik yosh avlodlar bilan tavsiflanadigan tezkor demografik transformatsiya bosqichini boshdan kechirmoqda (IMF, 2023). O'zbekiston bo'yicha rasmiy statistika ma'lumotlari mehnat yoshidagi aholi ulushi 2010-yilda cho'qqi nuqtaga yetganini, keyingi davrda esa demografik yuklama ko'rsatkichlari ortib borayotganini ko'rsatadi. Jahon banki (2022) mamlakatdagi gender tafovutlariga alohida e'tibor qaratib, ayollarning iqtisodiy faollik darajasi erkaklarga nisbatan 28 foiz bandga pastligini, yosh ayollar ishsizligi 15,5 foizni tashkil etishini va 15–24 yoshdagi ayollarning 42 foizi ta'lim,

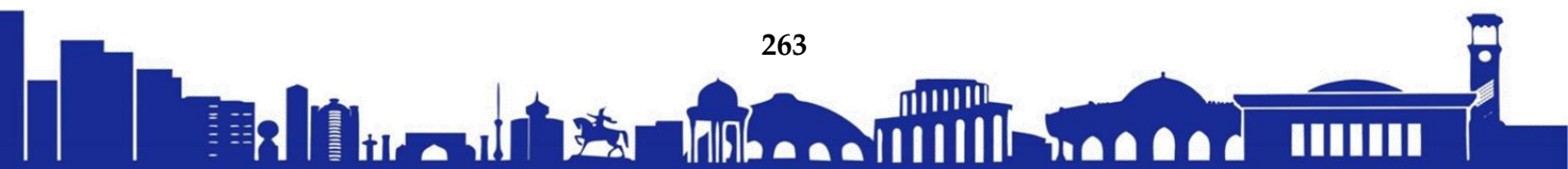
bandlik yoki kasbiy tayyorgarlik tizimlarida ishtirok etmasligini qayd etadi. Bu esa yoshlar bandligi va gender tengsizligi O‘zbekiston demografik dividendining asosiy “yo‘qotish nuqtalari” ekanligini ko‘rsatadi.

Pensiya tizimi va aholi qarishi bo‘yicha tadqiqotlar Chawla va boshqalar (2007), shuningdek, Xalqaro valyuta jamg‘armasi tahlillari keksalar demografik yuklama koeffitsientining ortishini oldindan hisobga olmaslik pensiya tizimining moliyaviy barqarorligiga jiddiy tahdid solishini ko‘rsatadi. O‘zbekiston bo‘yicha prognozlar OADR ko‘rsatkichi 2040–2041-yillarga borib ikki baravar oshishini ko‘rsatmoqda. Shu sababli pensiya yoshi va pensiya badallari tizimini bosqichma-bosqich isloh qilish masalasi dolzarb ahamiyat kasb etadi.

O‘zbekiston demografik rivojlanishning muhim burilish nuqtasida turibdi. Mamlakatning demografik dividendi asta-sekin qisqarib bormoqda, biroq yoshlar bandligini oshirish, ayollarning iqtisodiy faolligini rag‘batlantirish va pensiya tizimining moliyaviy barqarorligini ta‘minlashga qaratilgan o‘z vaqtidagi islohotlar orqali ushbu imkoniyatlardan uzoq muddatli iqtisodiy o‘shish manbai sifatida foydalanish mumkin. Aks holda, demografik dividend imkoniyatlari boy berilib, aholi qarishi bilan bog‘liq bosimlar ustunlik qila boshlaydi.

3. Nazariy asos. Mazkur tadqiqotda O‘zbekistonning demografik o‘tish jarayonini tahlil qilishda demografik dividend konsepsiyasi (Bloom, Canning & Malaney, 2000; Mason & Lee, 2011) nazariy asos sifatida qo‘llaniladi. Ushbu yondashuv demografik dividendning ikki bosqichini ajratib ko‘rsatadi.

Birinchi demografik dividend. Birinchi demografik dividend mehnat yoshidagi aholi ulushining yuqori bo‘lishi natijasida yuzaga keladi. Bunda demografik yuklama kamayadi va jamiyat resurslarining katta qismi investitsiya hamda iqtisodiy faoliyatga yo‘naltirilishi mumkin bo‘ladi. O‘zbekistonda birinchi demografik dividend taxminan 2010-yilda eng yuqori darajaga yetgan bo‘lsa-da, prognoz natijalari ushbu ijobiy ta’sir 2030-yillargacha saqlanib qolishini ko‘rsatadi. Biroq uning davomiyligi endilikda demografik omillardan ko‘ra mehnat bozorining imkoniyatlariga bog‘liq bo‘lib bormoqda. Xususan, yoshlar bandligini ta‘minlash, ayollarning iqtisodiy faolligini oshirish hamda zamonaviy

iqtisodiyot tarmoqlarida yangi ish o‘rinlari yaratish muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur tadqiqot demografik dividend mamlakat bo‘ylab bir xil taqsimlanmasligini ko‘rsatadi. Hududiy tafovutlar, yoshlar orasidagi ishsizlik va gender tengsizligi dividend natijalaridan kimlar foyda ko‘rishini belgilovchi asosiy omillar hisoblanadi.

Ikkinchi demografik dividend. Ikkinchi demografik dividend aholi qarishi jarayonida yuzaga keladi. Bunda umr ko‘rish davomiyligining ortishi aholini ko‘proq jamg‘arishga, investitsiya qilishga va mehnat unumdorligini oshirishga undaydi. O‘zbekiston sharoitida ikkinchi demografik dividendga erishish faqat pensiya tizimini isloh qilish, pensiya moliyalashtirish manbalarini diversifikatsiya qilish hamda inson kapitaliga investitsiyalarni kengaytirish orqali mumkin bo‘ladi. Sog‘liqni saqlash tizimini rivojlantirish va katta yoshdagi aholini qayta kasbiy tayyorlash kabi choralar mehnat faoliyati davomiyligini uzaytirishga xizmat qiladi. Aks holda aholi qarishi iqtisodiy o‘shish manbai emas, balki fiskal yuk va iqtisodiy bosim omiliga aylanadi.

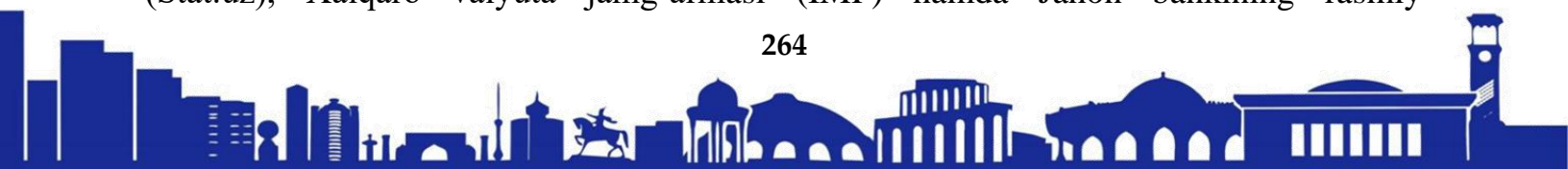
Tadqiqot natijalari asosida nazariy yondashuvni aniqlashtirish

Olingan natijalar shuni ko‘rsatadiki:

- pensiya oqimlari modeli bo‘yicha hisob-kitoblar O‘zbekistonda 2028–2030-yillardan boshlab pensiya yoshini bosqichma-bosqich isloh qilish zarurligini ko‘rsatmoqda;
- ssenariy tahlili yoshlar va ayollarning mehnat bozoriga kengroq jalb qilinishi birinchi demografik dividend davrini uzaytirishini hamda demografik yuklama ortishini sekinlashtirishini tasdiqlaydi;
- shu sababli O‘zbekiston demografik rivojlanishning birinchi dividend bosqichining yakuniy qismida turibdi va ikkinchi dividendga muvaffaqiyatli o‘tish mehnat bozori hamda pensiya tizimidagi islohotlarning samaradorligiga bevosita bog‘liqdir.

4. TADQIQOT METODOLOGIYASI VA MA’LUMOTLAR BAZASI

Ma’lumotlar manbalari. Tadqiqotda O‘zbekiston Respublikasi Statistika agentligi (Stat.uz), Xalqaro valyuta jamg‘armasi (IMF) hamda Jahon bankining rasmiy

ma'lumotlar bazalaridan foydalanildi. Stat.uz ma'lumotlari asosida 2010–2024-yillar uchun aholi soni va yosh tarkibi, bandlik darajasi, yalpi ichki mahsulot, tug'ilish va migratsiya ko'rsatkichlari shakllantirildi. Ishsizlik darajasi bo'yicha ma'lumotlar IMF bazasidan, yoshlar ishsizligi, ayollarning iqtisodiy faolligi va gender tafovutlari bo'yicha ma'lumotlar esa Jahon bankining mamlakat hisobotlaridan olindi. Tadqiqotning asosiy maqsadi O'zbekistonda demografik dividendning hozirgi holatini baholash, uning davomiyligini prognozlash hamda aholi qarishi jarayonining iqtisodiy va fiskal oqibatlarini aniqlashdan iborat.

Hisoblangan asosiy ko'rsatkichlar

Keksalar demografik yuklama koeffitsienti (OADR). Hisoblash formulasi:

$$\text{OADR} = (65 \text{ yosh va undan katta aholi soni} / 15\text{--}64 \text{ yoshdagi aholi soni}) \times 100$$

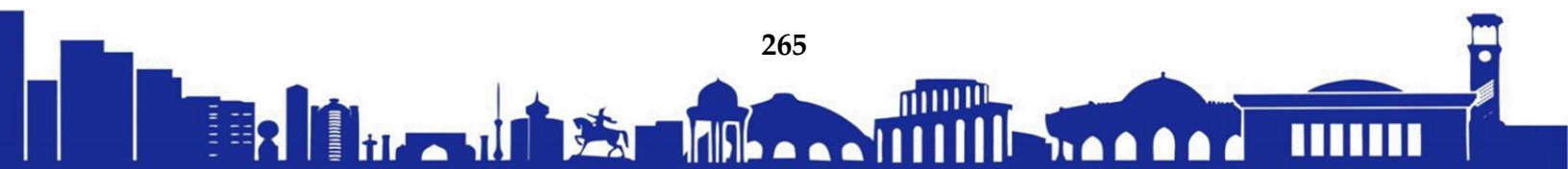
Mazkur ko'rsatkich har 100 nafar mehnat yoshidagi aholiga nechta keksa fuqaro to'g'ri kelishini ifodalaydi. Keksalar ulushining ortishi pensiya tizimi va sog'liqni saqlash xarajatlarining oshishiga olib keladi. O'zbekistonda 2024-yilda ushbu ko'rsatkich nisbatan past bo'lsa-da, amalga oshirilgan prognozlarga ko'ra 2040-yillarga borib qariyb ikki baravar oshishi kutilmoqda. Bu esa pensiya tizimini bosqichma-bosqich isloh qilish zarurligini ko'rsatadi.

Umumiy demografik yuklama koeffitsienti (TDR). Hisoblash formulasi:

$$\text{TDR} = ((0\text{--}14 \text{ yoshdagi aholi soni} + 65 \text{ yosh va undan katta aholi soni}) / 15\text{--}64 \text{ yoshdagi aholi soni}) \times 100$$

Mazkur ko'rsatkich mehnat yoshidagi aholiga tushayotgan umumiy demografik yukni tavsiflaydi. Ko'rsatkich tarkibiga ham bolalar, ham keksalar kiritiladi. O'zbekistonda tug'ilish darajasining pasayishi natijasida TDR uzoq vaqt davomida kamayib bordi va demografik dividend shakllanishiga xizmat qildi. Biroq kelajakda aholi qarishi jarayoni kuchayishi natijasida ushbu ko'rsatkich yana o'sishi kutilmoqda.

Bandlikni qamrab olish koeffitsienti. Hisoblash formulasi:

Bandlikni qamrab olish koeffitsienti = (Band aholining soni / Mehnat yoshidagi aholi soni) × 100

Mazkur ko'rsatkich iqtisodiyotning mavjud mehnat resurslarini qay darajada ish bilan ta'minlayotganligini aks ettiradi. Hisob-kitoblar natijasida ushbu ko'rsatkich 2010-yildagi taxminan 69 foizdan 2024-yilda 65 foizgacha pasaygani aniqlandi. Bu esa yangi ish o'rinlari yaratish sur'atlari mehnat resurslari o'sishidan ortda qolayotganligini ko'rsatadi.

Yoshlar va kattalar ishsizligi. Jahon banki ma'lumotlariga ko'ra, 2022-yilda O'zbekistonda yoshlar ishsizligi 18,3 foizni, kattalar ishsizligi esa 7,3 foizni tashkil etgan. Mazkur tafovut yosh mehnat resurslaridan yetarli darajada foydalanilmayotganligini ko'rsatadi. Yoshlar ishsizligining yuqori bo'lishi demografik dividend samaradorligini pasaytiruvchi asosiy omillardan biri hisoblanadi.

Ayollarning iqtisodiy faollik darajasidagi tafovut. Jahon bankining 2021-yilgi hisobotiga ko'ra, O'zbekistonda erkaklar va ayollar iqtisodiy faolligi o'rtasidagi farq taxminan 28 foiz bandni tashkil etadi.

Taqqoslash uchun, Yevropa va Markaziy Osiyo mintaqasida ushbu ko'rsatkich o'rtacha 19 foiz bandga teng. Ayollarning mehnat bozorida ishtiroki pastligi iqtisodiy o'sish imkoniyatlarini cheklaydi va oilalarning iqtisodiy barqarorligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Tadqiqotlar ushbu tafovutni qisqartirish YAIM hajmining sezilarli oshishiga olib kelishi mumkinligini ko'rsatadi.

Tug'ilishning o'rnini bosish darajasidan og'ish ko'rsatkichi. Hisoblash formulasi:

$$TOB = TFR - 2,1$$

bu yerda:

- TFR – umumiy tug'ilish koeffitsienti;
- 2,1 – avlodlarning oddiy almashinuvi uchun zarur bo'lgan daraja.

2022-yilda O‘zbekistonda TFR taxminan 3,2 ni tashkil etgan bo‘lib, natijada ko‘rsatkich +1,1 ga teng bo‘lgan. Bu holat yaqin istiqbolda mehnat resurslari o‘shishi davom etishini anglatadi. Biroq tug‘ilish darajasi pasayishda davom etsa va TFR 2,1 dan pastga tushsa, demografik dividend bosqichi yakunlanadi.

Jon boshiga real YAIM o‘shishi. Hisoblash formulasi:

Jon boshiga real YAIM = Doimiy narxlardagi YAIM / Aholi soni

Mazkur ko‘rsatkich aholi farovonligidagi o‘zgarishlarni baholash imkonini beradi. Hisob-kitoblarga ko‘ra, 2010–2024-yillar davomida O‘zbekistonda jon boshiga real YAIM qariyb ikki baravar oshgan. Bu davrda demografik dividend iqtisodiy o‘shishni qo‘llab-quvvatlovchi muhim omillardan biri bo‘lib xizmat qilgan.

Tadqiqot usullari

Ekonometrik tahlil. Demografik omillarning iqtisodiy o‘shishga ta‘sirini aniqlash maqsadida quyidagi regressiya modeli qo‘llanildi:

Jon boshiga YAIM o‘shishi = $\beta_0 + \beta_1(\text{Bandlikni qamrab olish koeffitsienti}) + \beta_2(\text{Yoshlar ishsizligi}) + \beta_3(\text{Ayollar iqtisodiy faolligi tafovuti}) + \varepsilon$

Modelda bog‘liq o‘zgaruvchi sifatida jon boshiga YAIM o‘shishi, mustaqil o‘zgaruvchilar sifatida esa bandlik darajasi, yoshlar ishsizligi va gender tafovutlari qabul qilindi. Tahlil 2010–2024-yillar bo‘yicha yillik ma‘lumotlar asosida amalga oshirildi.

Prognozlash tahlili. Kelajakdagi demografik tendensiyalarni baholash maqsadida Holt–Winters eksponensial tekislash modeli qo‘llanildi. Mazkur usul yordamida quyidagi ko‘rsatkichlar prognoz qilindi:

- umumiy tug‘ilish koeffitsienti;
- keksalar demografik yuklama koeffitsienti;
- mehnat yoshidagi aholi ulushi.

Prognoz natijalari pensiya tizimi uchun muhim burilish nuqtalarini hamda demografik dividendning yakunlanish muddatlarini aniqlash imkonini beradi.

Ssenariy tahlili. Tadqiqotda to'rtta ssenariy ishlab chiqildi.

1. Amaldagi holat ssenariysi. Mazkur ssenariyda tug'ilish darajasi, yoshlar ishsizligi va ayollarning iqtisodiy faolligi bo'yicha mavjud tendensiyalar o'zgarmaydi deb qabul qilinadi.

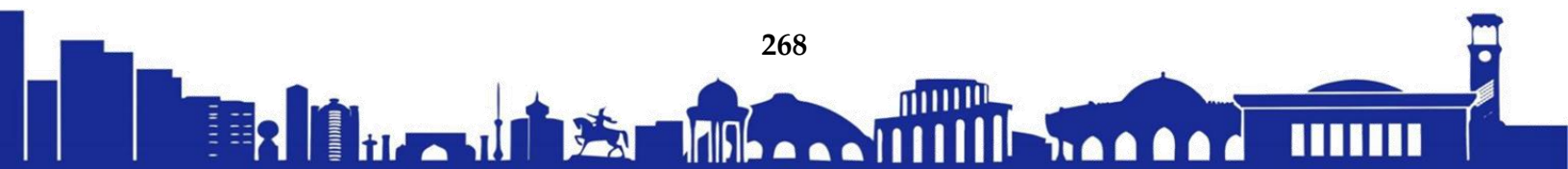
2. Yoshlar bandligini oshirish ssenariysi. Yoshlar ishsizligi darajasi 5 foiz bandga kamaytiriladi.

3. Ayollar bandligini kengaytirish ssenariysi. Ayollar va erkaklar iqtisodiy faolligi o'rtasidagi tafovut 28 foiz banddan 19 foiz bandgacha qisqartiriladi.

4. Kompleks islohotlar ssenariysi. Yoshlar bandligi va ayollar bandligini oshirish bo'yicha choralar bir vaqtda amalga oshiriladi. Mazkur ssenariylar yordamida mehnat bozoridagi islohotlar pensiya tizimiga tushayotgan yukni qay darajada kamaytirishi va demografik dividend davrini qancha muddatga uzaytirishi mumkinligi baholandi.

5. TADVIQOT NATIJALARI

Demografik imkoniyatlar oynasining qisqarishi. Hisob-kitoblar shuni ko'rsatadiki, O'zbekistonda mehnat yoshidagi aholi ulushi taxminan 2010-yilda eng yuqori darajaga yetgan. Bu davr mamlakat demografik dividendining eng qulay bosqichi hisoblanadi. Keyingi yillarda ushbu ulush asta-sekin pasayish tendensiyasini namoyon qilmoqda. Shunga qaramay, amalga oshirilgan prognozlar demografik dividendning ijobiy ta'siri 2030-yillargacha saqlanib qolishini ko'rsatadi. Demak, O'zbekistonda iqtisodiy o'sishni jadallashtirish, mehnat bozorini rivojlantirish va inson kapitaliga investitsiyalarni kengaytirish uchun cheklangan vaqt oralig'i mavjud. Agar ushbu davrda zarur islohotlar amalga oshirilmasa, demografik ustunlik asta-sekin yo'qolib boradi va uning o'rnini aholi qarishi bilan bog'liq muammolar egallaydi.

Keksalar demografik yuklamasining ortishi. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, keksalar demografik yuklama koeffitsienti (OADR) kelgusi o‘n yilliklarda barqaror ravishda ortib boradi. Prognozlarga ko‘ra, ushbu ko‘rsatkich 2041-yilga borib qariyb ikki baravar oshadi. Bu esa har 100 nafar mehnat yoshidagi aholiga to‘g‘ri keladigan pensionerlar sonining sezilarli ravishda ko‘payishini anglatadi. Amaldagi pensiya tizimi va pensiya yoshini saqlab qolish sharoitida pensionerlar soni 2035-yilga borib 6 million kishidan oshishi mumkin. Mazkur tendensiya davlat budjeti va pensiya tizimi uchun jiddiy fiskal bosim manbai hisoblanadi. Shu sababli pensiya yoshini bosqichma-bosqich oshirish, pensiya tizimini moliyalashtirish manbalarini diversifikatsiya qilish hamda fuqarolarning ixtiyoriy jamg‘arib boriladigan pensiya tizimlarida ishtirokini rag‘batlantirish bo‘yicha islohotlarni 2028–2030-yillardan kechiktirmasdan boshlash maqsadga muvofiqdir.

Yoshlar bandligi muammosi. Jahon banki ma’lumotlariga ko‘ra, 2022-yilda O‘zbekistonda yoshlar ishsizligi 18,3 foizni tashkil etgan bo‘lsa, kattalar orasidagi ishsizlik darajasi 7,3 foiz bo‘lgan. Bu esa yoshlar ishsizligi kattalar ishsizligidan qariyb 2,5 baravar yuqori ekanligini ko‘rsatadi. Mazkur holat demografik dividend samaradorligini pasaytirayotgan asosiy omillardan biri hisoblanadi. Chunki iqtisodiy faol yosh aholining muhim qismi mehnat bozoriga to‘liq jalb qilinmayapti. Ssenariy tahlili natijalari yoshlar ishsizligini atigi 5 foiz bandga kamaytirish ham pensiya tizimiga tushayotgan yukni sezilarli ravishda kamaytirishini ko‘rsatdi. Xususan, band aholining ortishi natijasida har 100 nafar ishlovchi shaxsga to‘g‘ri keladigan nafaqa oluvchilar soni pasayadi va demografik dividend davri uzayadi.

Ayollarning mehnat bozorida ishtiroki. Tahlillar O‘zbekistonda ayollar va erkaklar iqtisodiy faolligi o‘rtasidagi tafovut yuqoriligicha qolayotganligini ko‘rsatdi. Jahon bankining baholashlariga ko‘ra, ushbu farq taxminan 28 foiz bandni tashkil etadi. Taqqoslash uchun, Yevropa va Markaziy Osiyo mamlakatlarida o‘rtacha ko‘rsatkich 19 foiz bandga teng. Ayollarning mehnat bozorida yetarlicha ishtirok etmasligi iqtisodiy o‘shish imkoniyatlarini cheklash bilan birga, kelgusida pensiya tizimiga tushadigan yukni ham kuchaytiradi. Chunki kamroq sonli soliq va ijtimoiy badal to‘lovchilar soni ortib borayotgan pensionerlar guruhini moliyalashtirishi kerak bo‘ladi. Jahon banki hisob-kitoblariga ko‘ra, ayollarning iqtisodiy faolligi erkaklar darajasiga yaqinlashtirilsa, mamlakat iqtisodiyoti hajmi qariyb 29 foizga oshishi mumkin. Shu sababli ayollar

bandligini rag'batlantirish nafaqat gender tengligi, balki iqtisodiy o'sish va fiskal barqarorlik masalasi sifatida ham qaralishi lozim.

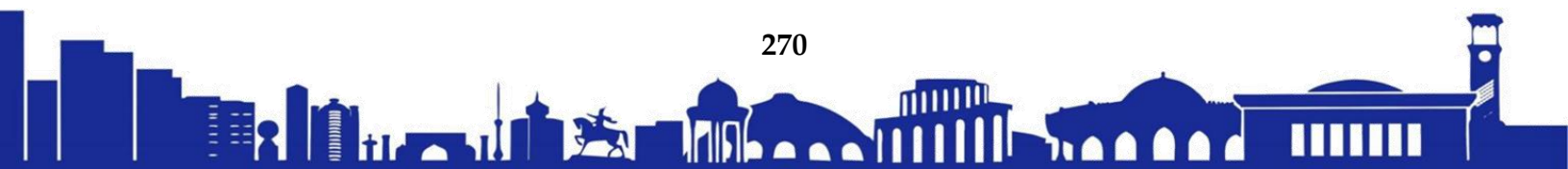
Demografik dividend va iqtisodiy o'sish o'rtasidagi bog'liqlik. Hisob-kitoblar natijasida 2010–2024-yillar davomida O'zbekistonda jon boshiga real yalpi ichki mahsulot hajmi qariyb ikki baravar oshgani aniqlandi. Bu mamlakatning demografik dividend imkoniyatlaridan ma'lum darajada foydalanganligini ko'rsatadi. Biroq ekonometrik tahlil natijalari iqtisodiy o'sishning o'zi demografik omillar bilan avtomatik ravishda yuzaga kelmasligini tasdiqlaydi. Bandlikni qamrab olish darajasi, yoshlar bandligi hamda ayollarning iqtisodiy faolligi demografik dividendning iqtisodiy o'sishga aylanishini ta'minlovchi asosiy mexanizmlar hisoblanadi. Agar mehnat bozorida yetarli ish o'rinlari yaratilmasa yoki aholining muayyan guruhlari iqtisodiy faoliyatdan chetda qolsa, qulay demografik tarkib mavjud bo'lgan taqdirda ham iqtisodiy o'sish sur'atlari pasayishi mumkin.

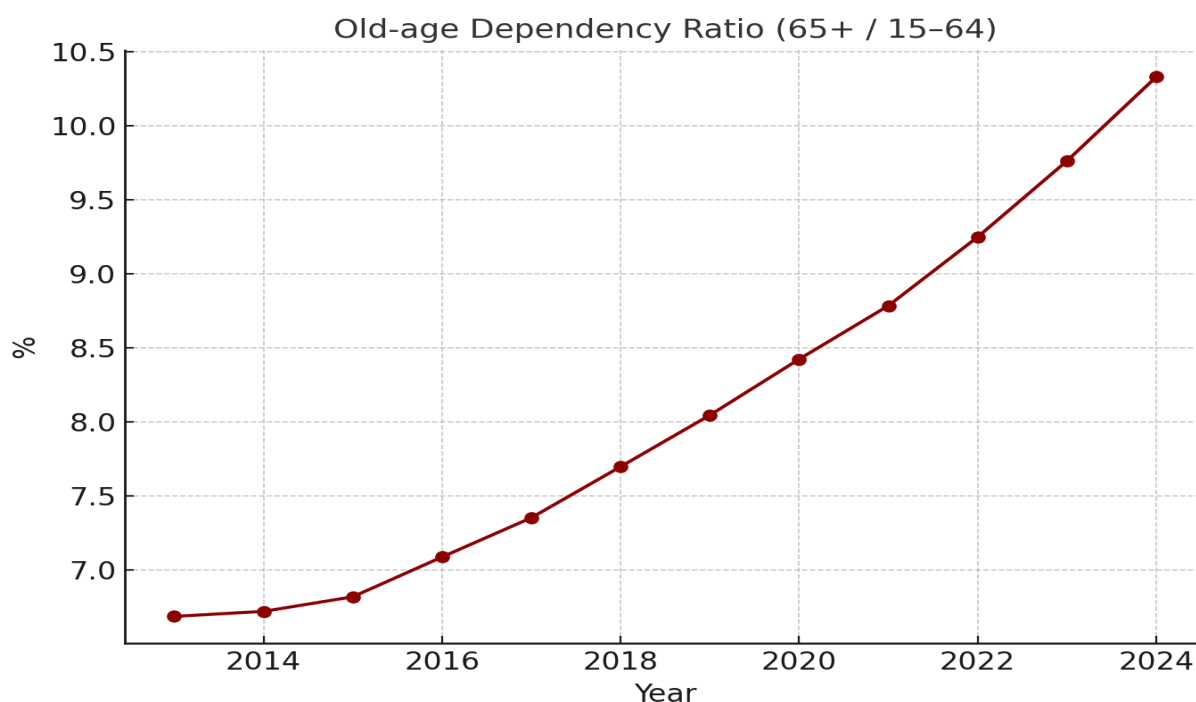
Keksalar demografik yuklamasi prognozi. OADR ko'rsatkichi bo'yicha tuzilgan prognoz grafiklari O'zbekistonda aholi qarishi jarayoni tezlashib borayotganligini ko'rsatadi. Prognozlarga ko'ra, 2040–2041-yillarga kelib keksalar demografik yuklama koeffitsienti hozirgi darajasiga nisbatan qariyb ikki baravar oshadi. Mazkur natija pensiya tizimi barqarorligi, davlat budjeti xarajatlari va mehnat bozori siyosatini qayta ko'rib chiqish zarurligini ko'rsatadi. Demografik dividend davrining yakunlanishidan oldin amalga oshiriladigan islohotlar kelajakdagi fiskal bosimlarni sezilarli darajada yumshatishi mumkin.

5.1. Keksalar demografik yuklama koeffitsienti (OADR) prognozi

1-rasmda O'zbekistonda keksalar demografik yuklama koeffitsientining (OADR) 2010–2045-yillar uchun dinamikasi va prognozi keltirilgan.

1-rasm. O'zbekistonda keksalar demografik yuklama koeffitsienti (OADR) dinamikasi va prognozi, 2010–2045-yillar

Grafik natijalari O‘zbekistonda aholi qarishi jarayoni bosqichma-bosqich tezlashib borayotganligini ko‘rsatadi. 2010–2024-yillar davomida OADR nisbatan past darajada saqlanib qolgan bo‘lsa-da, prognoz natijalari 2030-yillardan boshlab ko‘rsatkichning tezroq o‘shishini ko‘rsatmoqda. Hisob-kitoblarga ko‘ra, 2040–2041-yillarga kelib OADR amaldagi darajasiga nisbatan qariyb ikki baravar oshadi. Bu esa har 100 nafar mehnat yoshidagi aholiga to‘g‘ri keladigan pensionerlar sonining sezilarli ravishda ortishini anglatadi. Mazkur natija O‘zbekiston iqtisodiyoti uchun muhim signal hisoblanadi. Chunki mehnat yoshidagi aholining ulushi qisqarib borayotgan bir paytda pensionerlar sonining ortishi pensiya tizimi, davlat budjeti va sog‘liqni saqlash xarajatlariga qo‘shimcha bosim yuklaydi. Shu sababli OADR prognozi pensiya tizimini isloh qilish, pensiya yoshini bosqichma-bosqich oshirish hamda keksalar bandligini rag‘batlantirish bo‘yicha chora-tadbirlarni 2028–2030-yillardan boshlash zarurligini ko‘rsatadi. Aks holda demografik dividendning ijobiy ta‘siri kamayib, uning o‘rnini aholi qarishi bilan bog‘liq fiskal bosimlar egallashi mumkin.

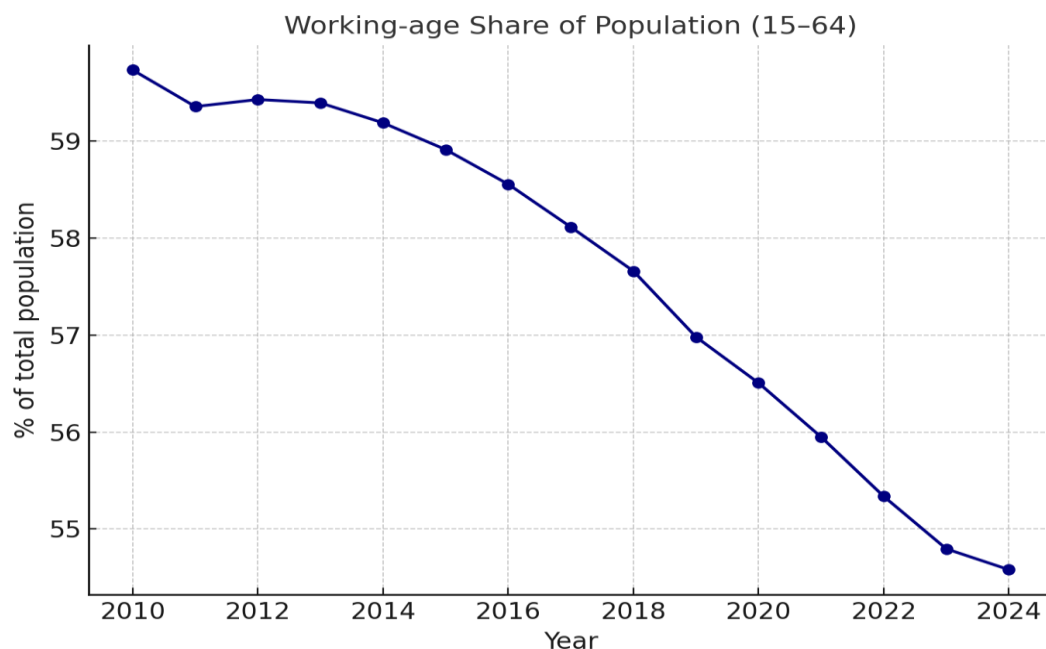
5.2. Mehnat yoshidagi aholi ulushi dinamikasi va prognozi

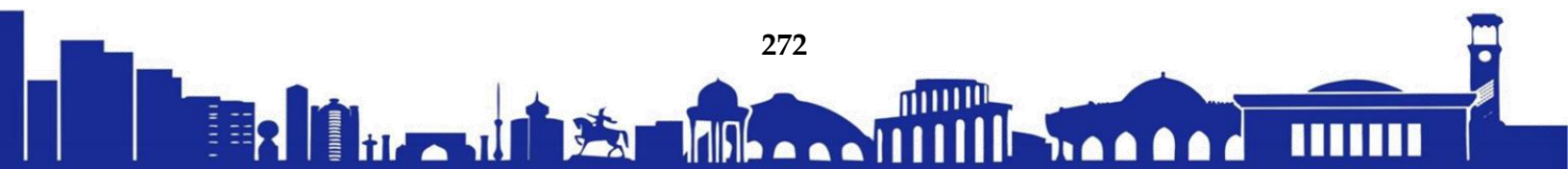

2-rasmda O‘zbekistonda mehnat yoshidagi aholi ulushining 2010–2045-yillardagi dinamikasi va prognozi keltirilgan.

2-rasm. O‘zbekistonda mehnat yoshidagi aholi ulushi dinamikasi va prognozi, 2010–2045-yillar

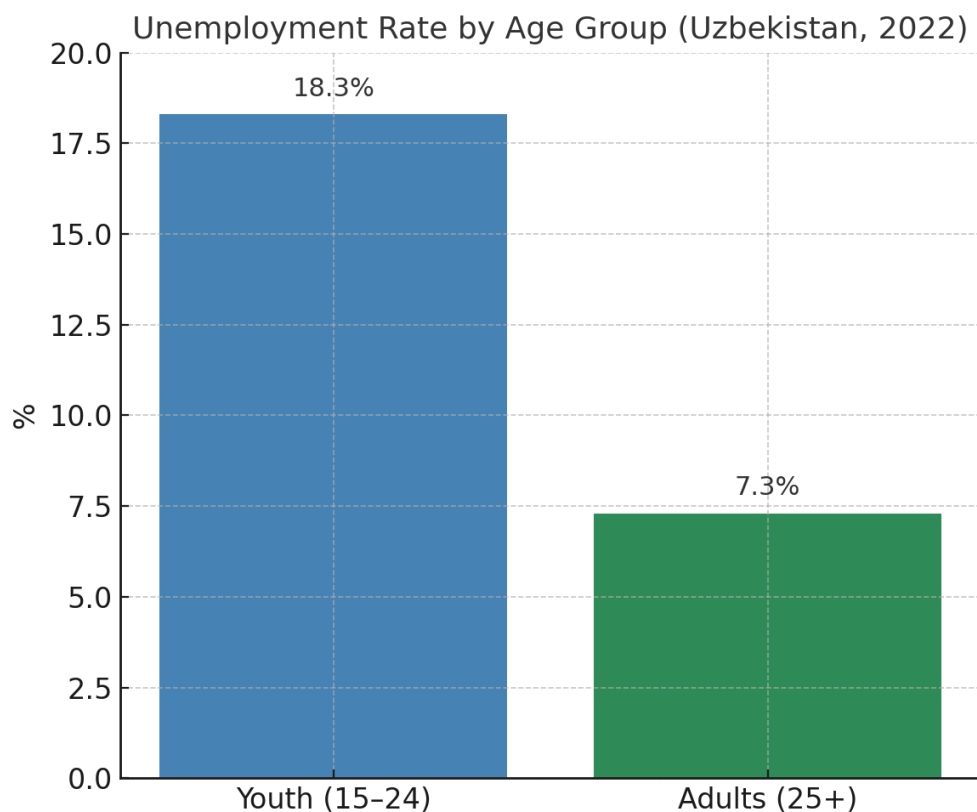
Grafik natijalari O‘zbekistonda mehnat yoshidagi aholi ulushi taxminan 2010-yilda eng yuqori darajaga yetganligini ko‘rsatadi. Mazkur davr mamlakat demografik dividendining eng qulay bosqichi hisoblanadi, chunki iqtisodiy faol aholining ulushi maksimal darajaga yetib, demografik yuklama nisbatan past bo‘lgan. 2010-yildan keyin mehnat yoshidagi aholi ulushi asta-sekin pasayish tendensiyasini namoyon qilmoqda. Ushbu pasayish keskin bo‘lmasa-da, demografik dividendning asta-sekin qisqarib borayotganligini anglatadi. Prognoz natijalari ushbu tendensiya kelgusi o‘n yilliklarda ham davom etishini ko‘rsatmoqda. Mazkur natijalar O‘zbekiston hali ham demografik dividend imkoniyatlaridan foydalanish imkoniyatiga ega ekanligini, biroq ushbu imkoniyatlar oynasi cheksiz emasligini ko‘rsatadi. Agar iqtisodiyot yangi ish o‘rinlarini yaratish, mehnat unumdorligini oshirish va inson kapitaliga investitsiyalarni kengaytirish orqali mavjud mehnat resurslaridan samarali foydalana olsa, demografik dividendning ijobiy

ta'siri yana bir necha o'n yil davomida saqlanib qolishi mumkin. Shu bilan birga, grafik mehnat yoshidagi aholi ulushining pasayishi kelajakda iqtisodiy o'sishning avvalgi manbalari zaiflashishini ham anglatadi. Ya'ni, iqtisodiy o'sishni faqat aholi sonining ko'payishi hisobiga ta'minlash imkoniyati tobora cheklanib boradi. Natijada iqtisodiy siyosatning asosiy e'tibori mehnat unumdorligini oshirish, texnologik modernizatsiya va inson kapitalini rivojlantirishga qaratilishi lozim bo'ladi. Demografik nuqtai nazardan ushbu grafik O'zbekistonning birinchi demografik dividend bosqichining yakuniy qismida turganligini ko'rsatadi. Shu sababli 2025–2035-yillar oralig'i mehnat bozori, ta'lim tizimi va pensiya tizimida zarur islohotlarni amalga oshirish uchun eng muhim davr hisoblanadi. Aks holda demografik dividendning iqtisodiy afzalliklari to'liq ro'yobga chiqmasdan, aholi qarishi bilan bog'liq bosimlar kuchayib borishi mumkin.

5.3. Yoshlar va kattalar ishsizligi darajasini taqqoslash

3-rasmda O'zbekistonda yoshlar va kattalar ishsizligi darajasining taqqoslanishi keltirilgan.

3-rasm.

O'zbekistonda yoshlar va kattalar ishsizligi darajasi, foizda (Jahon banki ma'lumotlari, 2021–2022)

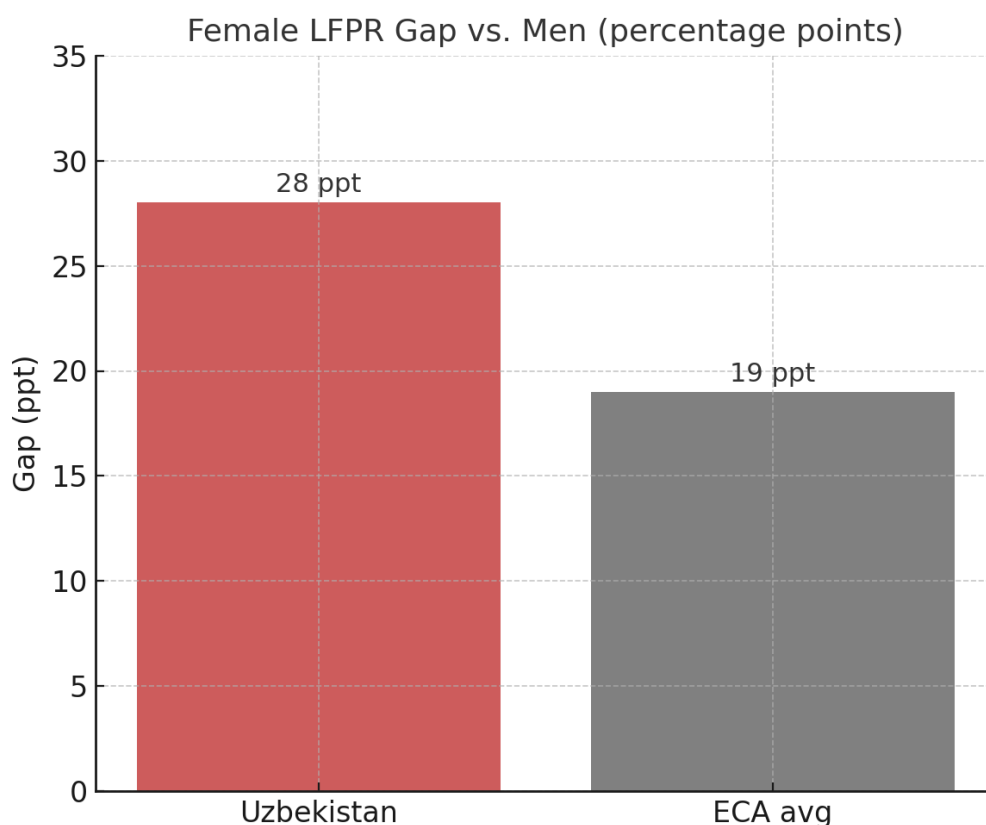
Diagramma natijalari O‘zbekiston mehnat bozorida yoshlar va kattalar ishsizligi o‘rtasida sezilarli tafovut mavjudligini ko‘rsatadi. Jahon banki ma‘lumotlariga ko‘ra, 2022-yilda yoshlar ishsizligi darajasi 18,3 foizni tashkil etgan bo‘lsa, kattalar orasidagi ishsizlik darajasi 7,3 foizga teng bo‘lgan. Natijada yoshlar ishsizligi kattalar ishsizligidan qariyb 2,5 baravar yuqori ekanligi aniqlanadi. Bu holat mehnat bozoriga kirib kelayotgan yosh avlodning muhim qismi iqtisodiy faoliyatga to‘liq jalb etilmayotganligini anglatadi. Demografik dividend nazariyasi nuqtai nazaridan yoshlar ishsizligining yuqori bo‘lishi iqtisodiy o‘shish imkoniyatlarining yo‘qotilishiga olib keladi. Chunki demografik dividendning asosiy afzalligi mehnat yoshidagi aholining ko‘payishi bilan bog‘liq bo‘lsa-da, ushbu afzallik faqat yangi mehnat resurslari samarali ish bilan ta‘minlangandagina iqtisodiy natijaga aylanadi. Shuningdek, yoshlar ishsizligining yuqori darajasi kelgusida ish tajribasi, malaka va daromadlarning shakllanishiga salbiy ta‘sir ko‘rsatadi. Bu esa uzoq muddatli istiqbolda mehnat unumdorligining pasayishi va iqtisodiy o‘shish sur‘atlarining sekinlashishiga olib kelishi mumkin. Tadqiqot doirasida amalga oshirilgan ssenariy tahlili yoshlar ishsizligini 5 foiz bandga qisqartirish ham demografik yuklama ko‘rsatkichlarini yaxshilashini ko‘rsatdi. Xususan, ishlovchilar sonining ortishi natijasida har 100 nafar band aholiga to‘g‘ri keladigan nafaqa oluvchilar soni kamayadi va pensiya tizimiga tushadigan bosim yumshaydi. Shu sababli yoshlar bandligini oshirish O‘zbekiston uchun nafaqat mehnat bozori siyosatining, balki demografik dividendni uzaytirish va kelajakdagi fiskal barqarorlikni ta‘minlashning ham muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

5.4. Ayollar iqtisodiy faolligi darajasidagi tafovut

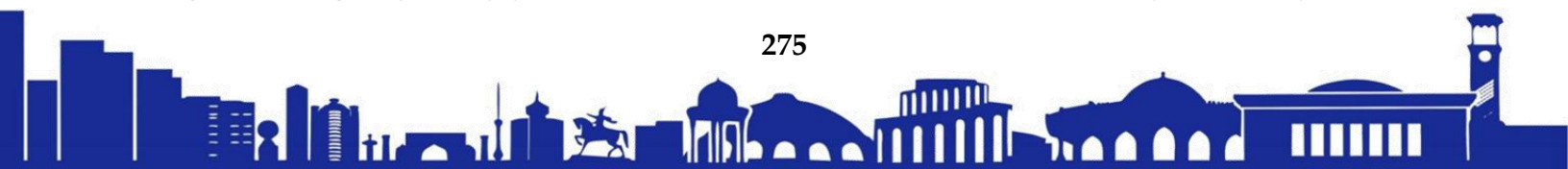
4-rasmda O‘zbekistonda ayollar va erkaklarning iqtisodiy faollik darajalari o‘rtasidagi tafovut hamda ushbu ko‘rsatkichning Yevropa va Markaziy Osiyo mintaqasi o‘rtacha darajasi bilan taqqoslanishi keltirilgan.

4-rasm. Ayollar iqtisodiy faolligi darajasidagi tafovut: O‘zbekiston va Yevropa hamda Markaziy Osiyo mintaqasi taqqoslanishi (foiz bandda)

Infografika natijalari O‘zbekistonda ayollar va erkaklar iqtisodiy faolligi o‘rtasidagi tafovut taxminan **28 foiz bandni** tashkil etishini ko‘rsatadi. Taqqoslash uchun, Yevropa va Markaziy Osiyo mamlakatlarida ushbu ko‘rsatkich o‘rtacha **19 foiz bandga** teng. Demak, O‘zbekistondagi gender tafovuti mintaqaviy o‘rtacha ko‘rsatkichdan 9 foiz bandga yuqori. Mazkur holat mamlakat mehnat salohiyatining muhim qismi to‘liq safarbar etilmayotganligini anglatadi. Demografik dividend nazariyasiga ko‘ra, mehnat yoshidagi aholining soni emas, balki ularning iqtisodiy faoliyatdagi ishtiroki iqtisodiy o‘shishning asosiy omili hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan, ayollarning mehnat bozorida nisbatan past ishtiroki demografik dividend samaradorligini pasaytiruvchi muhim omillardan biri hisoblanadi. Ayollar iqtisodiy faolligining pastligi nafaqat iqtisodiy o‘shish imkoniyatlarini cheklaydi, balki kelajakdagi fiskal bosimlarni ham kuchaytiradi. Chunki pensiya tizimi va ijtimoiy himoya xarajatlarini moliyalashtirish uchun zarur bo‘lgan soliq va ijtimoiy badallarni to‘lovchilar soni kamayadi. Natijada har bir ishlovchi zimmasiga to‘g‘ri keladigan ijtimoiy yuk ortib boradi. Jahon banki hisob-kitoblariga ko‘ra, ayollar va

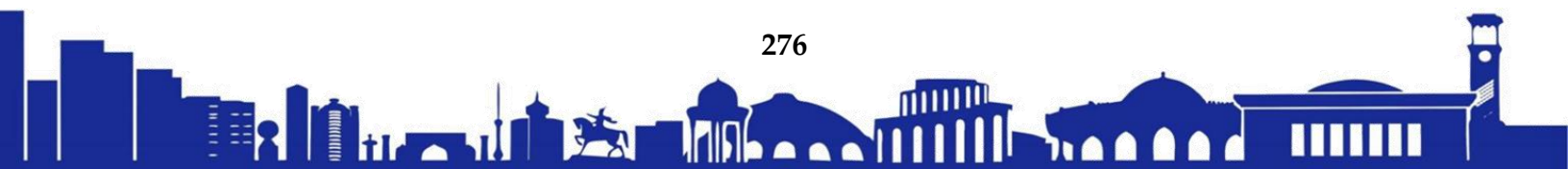
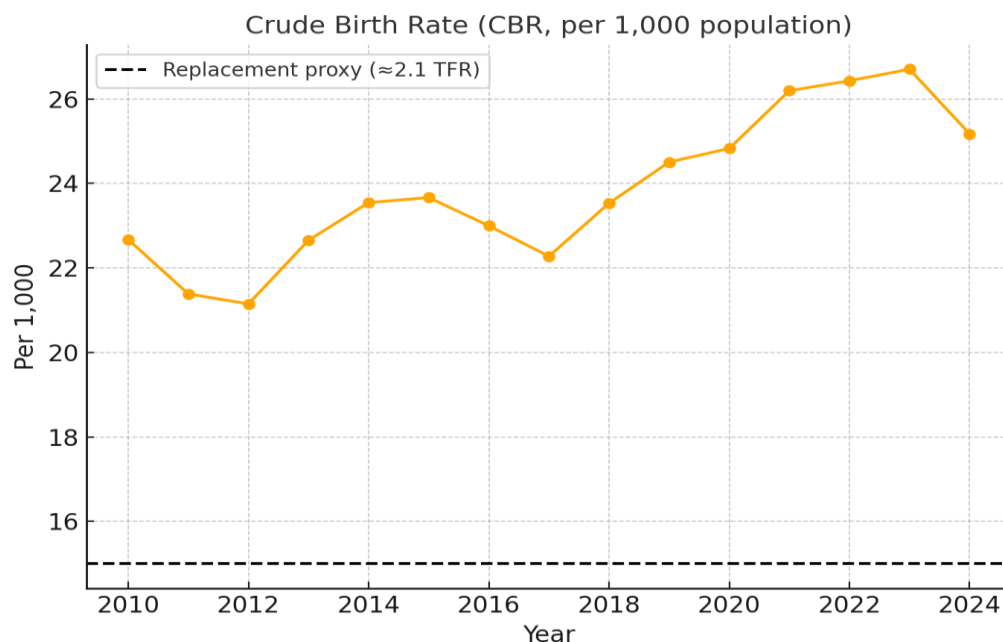
erkaklar iqtisodiy faolligi o'rtasidagi tafovutni qisqartirish O'zbekiston iqtisodiyoti hajmini sezilarli darajada oshirishi mumkin. Ayrim baholashlarga ko'ra, ayollarning iqtisodiy imkoniyatlarini kengaytirish natijasida mamlakat yalpi ichki mahsuloti qariyb **29 foizga** ortishi mumkin. Shu sababli maktabgacha ta'lim qamrovini kengaytirish, moslashuvchan mehnat shakllarini rivojlantirish, ayollar tadbirkorligini qo'llab-quvvatlash hamda mehnat bozoridagi gender to'siqlarini kamaytirish bo'yicha chora-tadbirlar nafaqat ijtimoiy adolat, balki iqtisodiy o'sish va fiskal barqarorlik nuqtai nazaridan ham muhim ahamiyatga ega.

Ushbu natijalar O'zbekistonning demografik dividend davrini uzaytirish imkoniyatlari, avvalo, mavjud mehnat resurslaridan, ayniqsa ayollar mehnat salohiyatidan samarali foydalanish bilan chambarchas bog'liq ekanligini ko'rsatadi.

5.5. Tug'ilishning umumiy koeffitsienti dinamikasi

5-rasmda O'zbekistonda tug'ilishning umumiy koeffitsienti (har 1000 nafar aholi hisobiga tug'ilganlar soni)ning 2010–2024-yillardagi dinamikasi keltirilgan.

5-rasm. O'zbekistonda tug'ilishning umumiy koeffitsienti dinamikasi, har 1000 nafar aholi hisobiga

Grafik natijalari O‘zbekistonda tug‘ilish darajasi so‘nggi o‘n yilliklarda nisbatan yuqori darajada saqlanib qolayotgan bo‘lsa-da, uning uzoq muddatli pasayish tendensiyasiga ega ekanligini ko‘rsatadi. Mazkur holat mamlakat demografik rivojlanishining navbatdagi bosqichga o‘tayotganligini anglatadi. Tug‘ilishning umumiy koeffitsienti demografik dividend shakllanishining asosiy omillaridan biri hisoblanadi. Dastlab tug‘ilish darajasining pasayishi bolalar ulushining kamayishiga olib keladi va natijada mehnat yoshidagi aholi ulushi ortadi. Aynan shu jarayon demografik dividendning yuzaga kelishiga xizmat qiladi. Biroq tug‘ilish darajasining uzoq muddat davomida pasayib borishi kelajakda mehnat bozoriga kirib keladigan yosh avlod sonining qisqarishiga olib keladi. Natijada mehnat resurslari o‘shishi sekinlashadi va aholi qarishi jarayoni jadallashadi. O‘zbekiston holatida tug‘ilish ko‘rsatkichlari hali ham aholi sonining tabiiy o‘shishini ta‘minlaydigan darajada yuqori bo‘lib qolmoqda. Bu esa yaqin istiqbolda mehnat resurslarining ko‘payishi davom etishini anglatadi. Shu sababli mamlakatda demografik dividend imkoniyatlari hali to‘liq tugagan emas. Biroq grafikda kuzatilayotgan pasayish tendensiyasi uzoq muddatli istiqbolda mehnat yoshidagi aholi ulushining qisqarishini ko‘rsatadi. Shu nuqtai nazardan, iqtisodiy siyosatning asosiy vazifasi aholi sonining o‘shidan ko‘ra, mavjud mehnat resurslarining sifati va unumdorligini oshirishga qaratilishi lozim. Mazkur natijalar O‘zbekiston demografik dividendining davomiyligi tug‘ilish darajasidan ko‘ra ko‘proq mehnat bozori, ta‘lim tizimi va inson kapitaliga investitsiyalar samaradorligiga bog‘liq ekanligini tasdiqlaydi. Demografik bonusning iqtisodiy natijalarga aylanishi yangi avlodning soniga emas, balki uning qanchalik samarali bandlikka jalb qilinishiga bog‘liq bo‘ladi.

5.6. Mehnat yoshidagi aholi ulushi dinamikasi

6-rasmda O‘zbekistonda mehnat yoshidagi aholining umumiy aholi sonidagi ulushi (16–64 yosh)ning 2010–2024-yillardagi dinamikasi keltirilgan.

6-rasm. Mehnat yoshidagi aholi ulushi (16–64 yosh / jami aholi soni), foizda

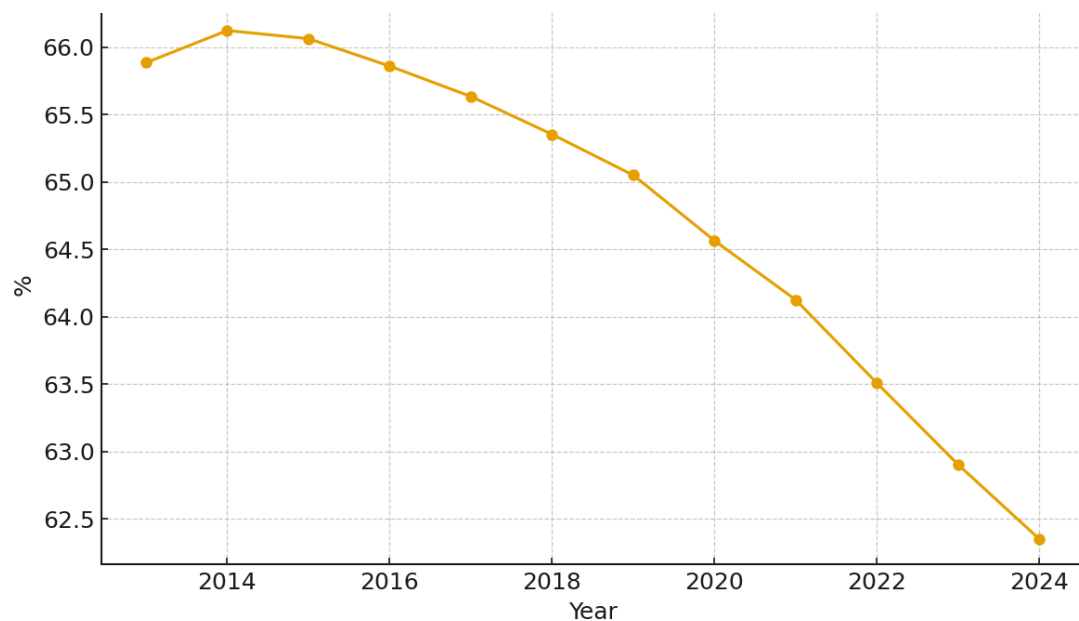

ISSN (E): 2181-4570

VOLUME-4, ISSUE-5

CROSSREF Prefix: 10.66301

Grafik natijalari O‘zbekistonda mehnat yoshidagi aholi ulushi 2010-yilda eng yuqori darajaga yetganligini ko‘rsatadi. Bu davr mamlakat demografik dividendining eng qulay bosqichi hisoblanadi. Aynan shu davrda iqtisodiy faol aholining ulushi maksimal darajaga yetib, bolalar va keksalar ulushi nisbatan past bo‘lgan. Keyingi yillarda mehnat yoshidagi aholi ulushi asta-sekin pasayish tendensiyasini namoyon qilmoqda. Ushbu pasayish hozircha keskin bo‘lmasa-da, demografik dividendning torayib borayotganligini ko‘rsatadi. Boshqacha aytganda, O‘zbekiston hali ham demografik dividend imkoniyatlaridan foydalanayotgan bo‘lsa-da, ushbu imkoniyatlar oynasi bosqichma-bosqich qisqarib bormoqda. Mehnat yoshidagi aholi ulushining kamayishi bir tomondan tug‘ilish darajasining pasayishi, ikkinchi tomondan esa aholi qarishi jarayonining kuchayishi bilan izohlanadi. Bu esa kelajakda iqtisodiy o‘shishning demografik omillari zaiflashib borishini anglatadi. Demografik dividend nazariyasiga ko‘ra, mehnat yoshidagi aholi ulushining yuqori bo‘lishi iqtisodiy o‘shish uchun qulay sharoit yaratadi. Biroq ushbu afzallik faqat mehnat resurslari samarali bandlikka jalb etilgan taqdirdagina iqtisodiy natijaga aylanadi. Shu sababli grafikda kuzatilayotgan pasayish tendensiyasi mehnat unumdorligini oshirish, inson kapitaliga investitsiyalarni ko‘paytirish va yangi ish o‘rinlari yaratish zaruratini yanada kuchaytiradi. Umuman olganda, 6-rasm natijalari O‘zbekiston demografik dividendning yakuniy bosqichlariga kirib borayotganligini ko‘rsatadi. Bu esa 2025–2035-yillar oralig‘ida amalga oshiriladigan mehnat bozori, ta’lim

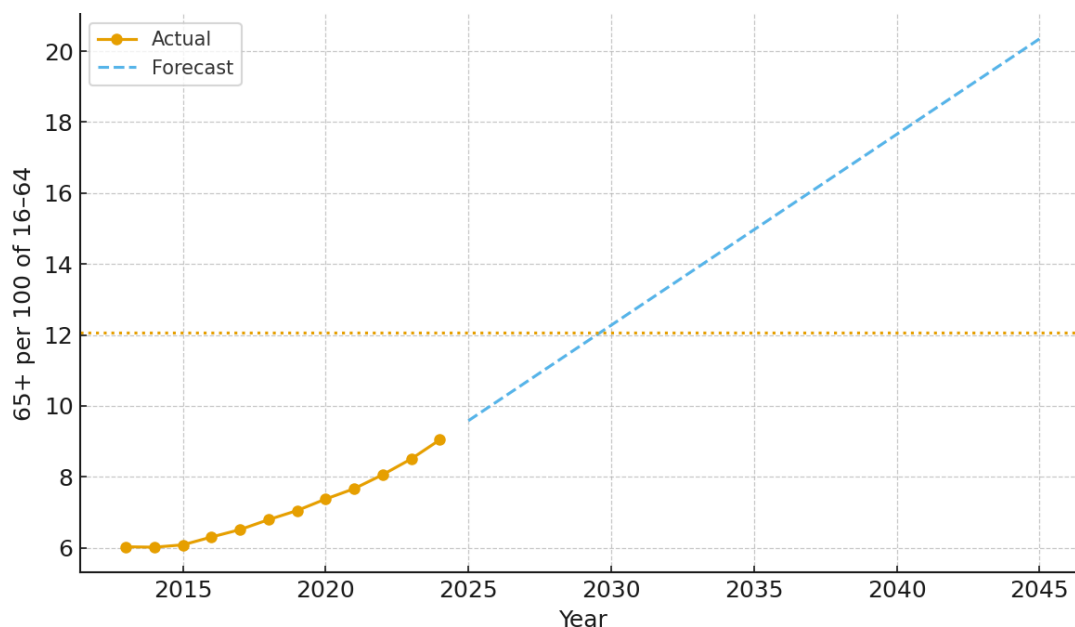

va pensiya tizimi islohotlari mamlakatning uzoq muddatli iqtisodiy rivojlanish istiqbollari belgilab berishini anglatadi.

5.7. Keksalar demografik yuklama koeffitsienti (OADR): amaldagi va prognoz ko‘rsatkichlar

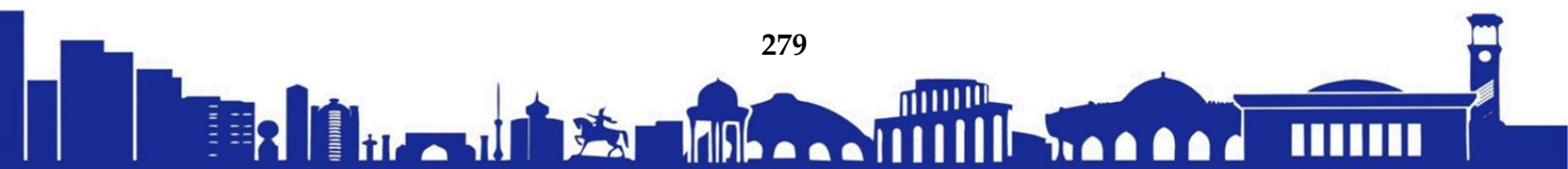
7-rasmda O‘zbekistonda keksalar demografik yuklama koeffitsienti (Old-Age Dependency Ratio – OADR)ning amaldagi ko‘rsatkichlari hamda prognoz qiymatlari keltirilgan. Grafikda uzluksiz chiziq tarixiy ma’lumotlarni, punktir chiziq esa prognoz natijalarini ifodalaydi.

7-rasm. Keksalar demografik yuklama koeffitsienti (OADR): amaldagi va prognoz ko‘rsatkichlar, 2010–2045-yillar

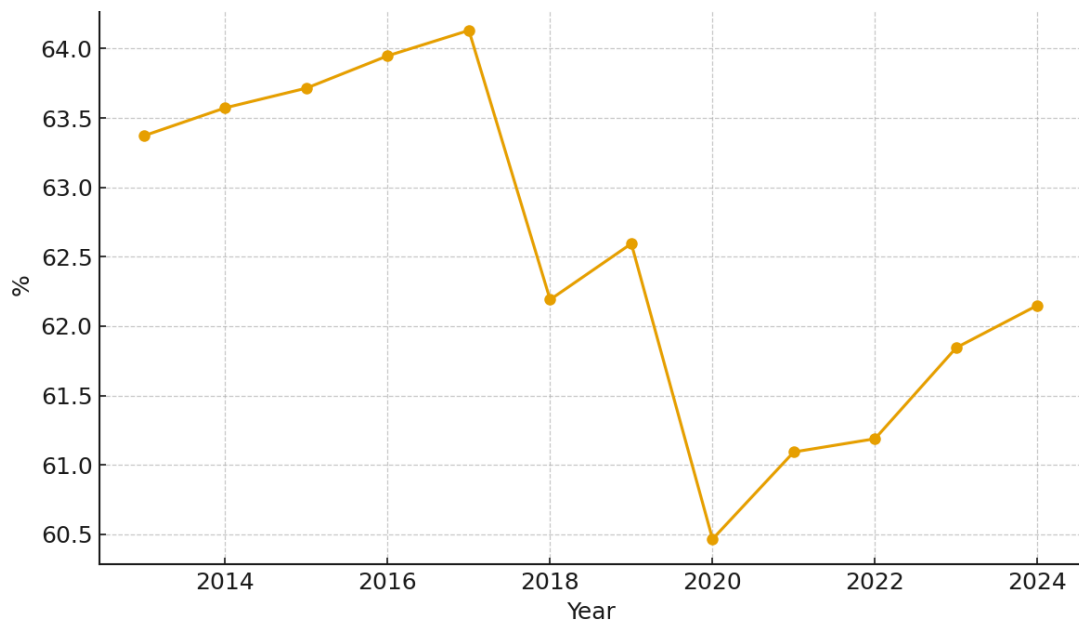

5.8. Bandlikni qamrab olish koeffitsienti dinamikasi

8-rasmda O‘zbekistonda bandlikni qamrab olish koeffitsienti, ya’ni band aholining mehnat yoshidagi aholi (16–64 yosh) soniga nisbati keltirilgan.

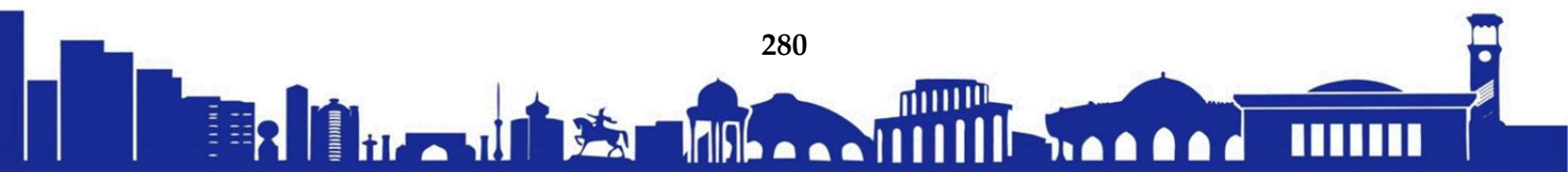
8-rasm. Bandlikni qamrab olish koeffitsienti (Band aholi / 16–64 yoshdagi aholi), foizda

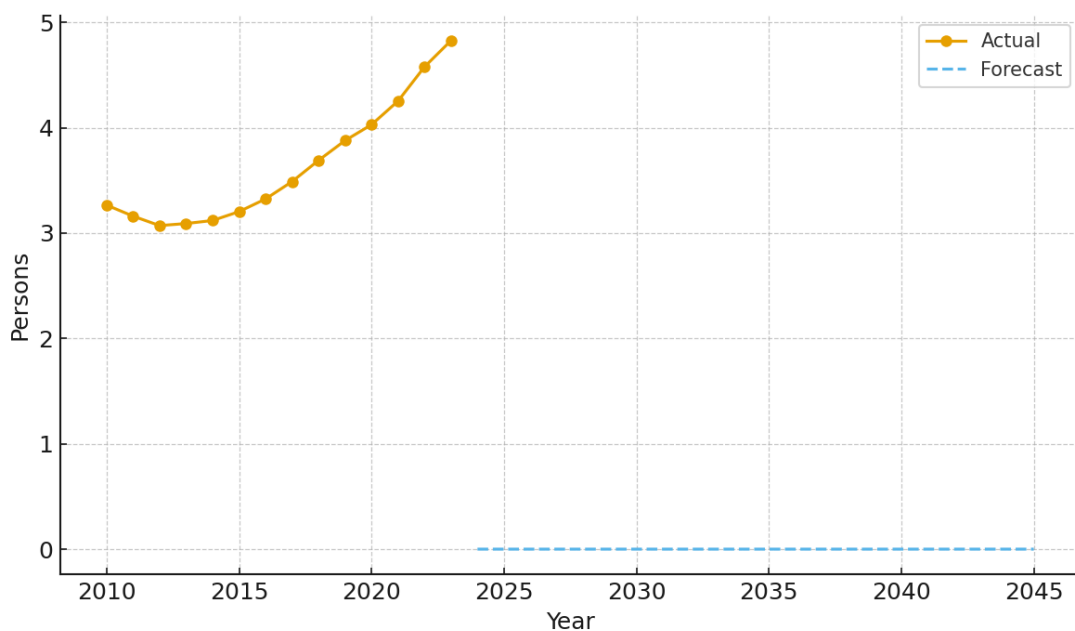

5.9. Nafaqa va ijtimoiy to‘lov oluvchilar soni: amaldagi va prognoz ko‘rsatkichlar

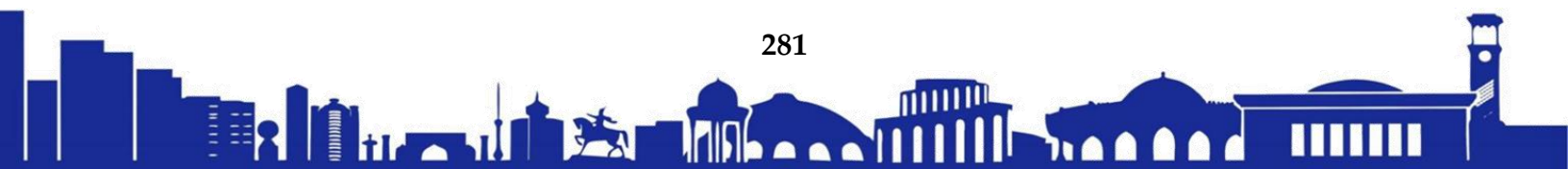
9-rasmda O‘zbekistonda pensiya va ijtimoiy nafaqa oluvchilar umumiy sonining amaldagi hamda prognoz ko‘rsatkichlari keltirilgan. Grafikda uzluksiz chiziq tarixiy ma’lumotlarni, punktir chiziq esa prognoz natijalarini ifodalaydi.

9-rasm. Nafaqa va ijtimoiy to‘lov oluvchilar soni: amaldagi va prognoz ko‘rsatkichlar, 2010–2045-yillar

Grafik natijalari O‘zbekistonda pensiya va ijtimoiy nafaqa oluvchilar soni uzoq muddatli o‘shish tendensiyasiga ega ekanligini ko‘rsatadi. Aholi sonining ortishi, umr davomiyligining uzayishi hamda aholi qarishi jarayonining kuchayishi natijasida ijtimoiy himoya tizimi qamrab oladigan fuqarolar soni yildan yilga oshib bormoqda. Prognoz natijalari ushbu tendensiya kelgusida ham davom etishini ko‘rsatadi. Ayniqsa, 2030-yillardan boshlab pensionerlar va ijtimoiy nafaqa oluvchilar sonining o‘shish sur‘atlari tezlashishi kutilmoqda. Bu esa davlat budjeti va pensiya tizimiga tushadigan moliyaviy yukning ortishini anglatadi. Mazkur grafikning ilmiy ahamiyati shundaki, u demografik dividendning ikkinchi tomonini namoyon qiladi. Agar oldingi grafiklarda mehnat yoshidagi aholi va potensial soliq to‘lovchilar soni tahlil qilingan bo‘lsa, ushbu grafik ijtimoiy ta‘minot tizimidan foydalanuvchilar sonining dinamikasini ko‘rsatadi. Natijada iqtisodiy faol aholi bilan ijtimoiy to‘lov oluvchilar o‘rtasidagi nisbatni baholash imkoniyati yaratiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, nafaqa oluvchilar sonining o‘shishi o‘z-o‘zidan muammo emas. Muammo ushbu o‘shishning mehnat bozoridagi bandlik va soliq to‘lovchilar soni o‘shishidan tezroq bo‘lishi bilan bog‘liq. Bunday holatda har bir ishlovchi fuqaro zimmasiga tushadigan fiskal yuk ortib boradi. Shu sababli pensiya tizimining uzoq muddatli barqarorligi nafaqat pensionerlar soniga, balki iqtisodiy faol aholi, bandlik darajasi va soliq to‘lovchilar sonining o‘shishiga ham bevosita bog‘liqdir.

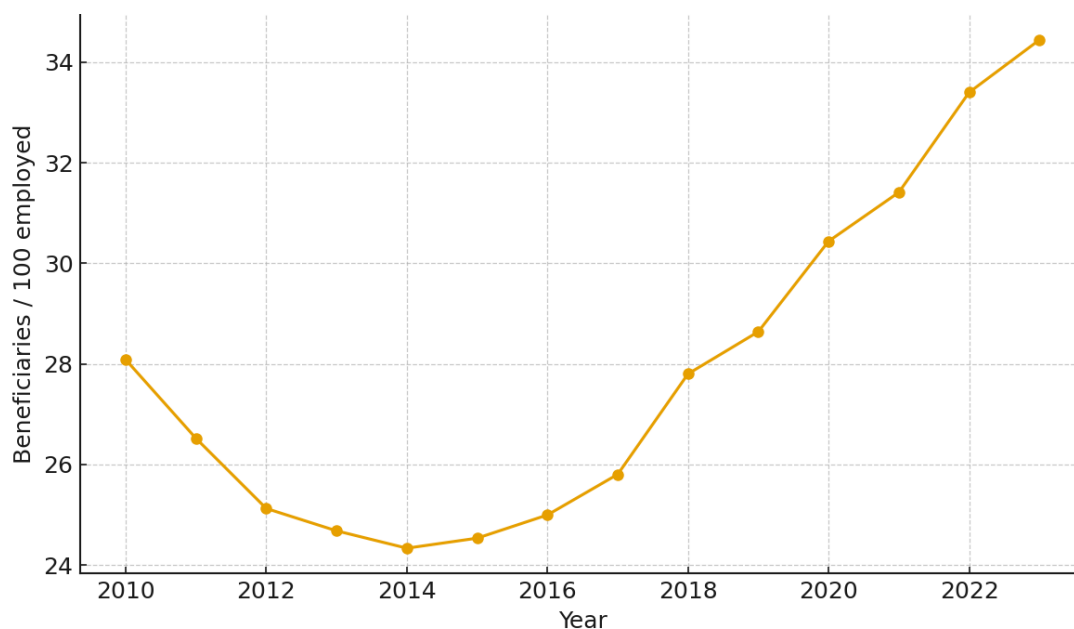

Ayniqsa, yoshlar va ayollar bandligini oshirish orqali ijtimoiy ta'minot tizimining moliyaviy bazasini kengaytirish mumkin. Umuman olganda, 9-rasm natijalari O'zbekistonning yaqin o'n yilliklarda aholi qarishi bilan bog'liq

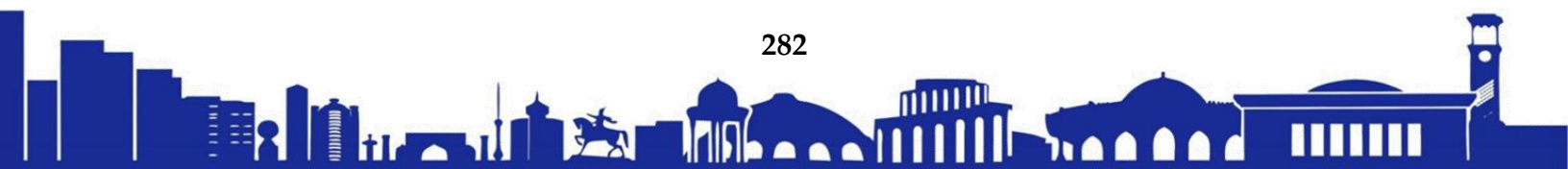
5.10. Har 100 nafar band aholiga to'g'ri keladigan nafaqa oluvchilar soni

10-rasmda O'zbekistonda har 100 nafar band aholiga to'g'ri keladigan pensiya va ijtimoiy nafaqa oluvchilar sonining dinamikasi keltirilgan.

10-rasm. Har 100 nafar band aholiga to'g'ri keladigan nafaqa oluvchilar soni, kishi hisobida

Mazkur ko'rsatkich tadqiqotning eng muhim indikatorlaridan biri hisoblanadi. Chunki u nafaqat demografik tarkibdagi o'zgarishlarni, balki iqtisodiyotning ijtimoiy ta'minot tizimini moliyalashtirish salohiyatini ham aks ettiradi. Old-age Dependency Ratio (OADR) faqat aholi yosh tarkibini tavsiflasa, ushbu ko'rsatkich real iqtisodiy yukni ifodalaydi. Sababi pensiya va ijtimoiy nafaqalarni mehnat yoshidagi barcha fuqarolar emas, balki amalda ishlayotgan va daromad yaratayotgan aholi moliyalashtiradi. Hisob-kitoblar shuni ko'rsatadiki, har 100 nafar band aholiga to'g'ri keladigan nafaqa oluvchilar

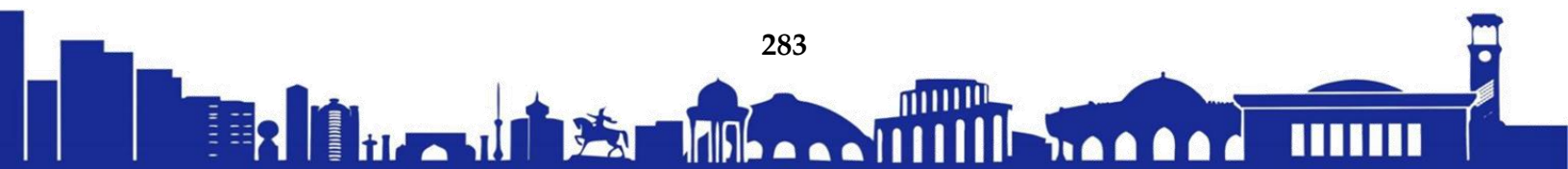

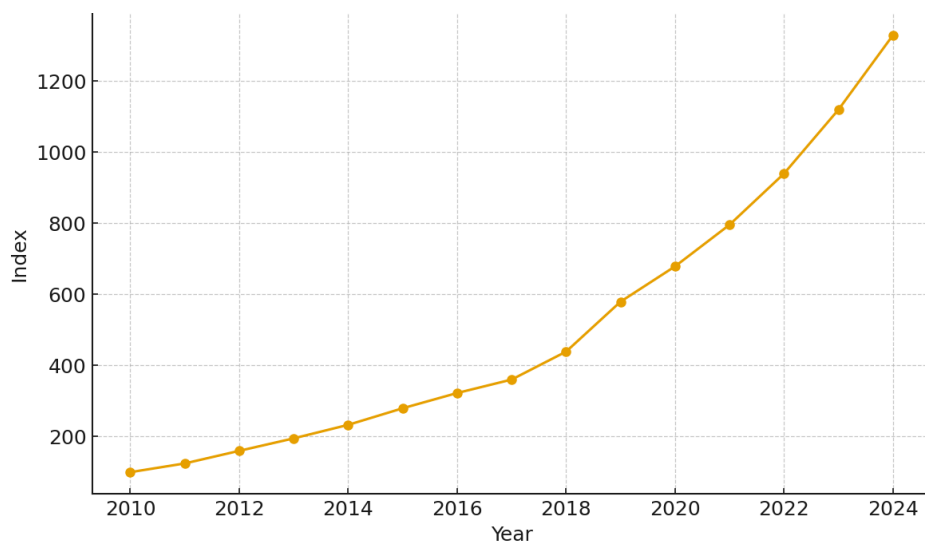
soni so‘nggi yillarda o‘shish tendensiyasini namoyon qilmoqda. Buning asosiy sabablari sifatida pensionerlar sonining ortishi, aholi qarishi jarayonining kuchayishi hamda bandlikni qamrab olish koeffitsientining pasayishi qayd etiladi. Grafik natijalari shuni ko‘rsatadiki, agar mavjud tendensiyalar saqlanib qolsa, kelajakda har bir ishlovchi fuqaro zimmasiga tushadigan ijtimoiy yuk sezilarli darajada ortadi. Bu esa davlat pensiya tizimining moliyaviy barqarorligiga salbiy ta‘sir ko‘rsatishi mumkin. Mazkur ko‘rsatkichning afzalligi shundaki, u demografik va iqtisodiy omillarni birlashtiradi. Masalan, nafaqa oluvchilar soni o‘zgarmagan taqdirda ham bandlik darajasining pasayishi ushbu ko‘rsatkichning yomonlashishiga olib keladi. Aksincha, yoshlar va ayollar bandligini oshirish orqali nafaqa oluvchilar soni o‘sayotgan sharoitda ham ko‘rsatkichni barqarorlashtirish mumkin. Ssenariy tahlili natijalari yoshlar ishsizligini kamaytirish va ayollarning iqtisodiy faolligini oshirish eng katta ijobiy ta‘sir ko‘rsatishini aniqladi. Ayniqsa, kompleks islohotlar ssenariysida har 100 nafar band aholiga to‘g‘ri keladigan nafaqa oluvchilar sonining o‘shish sur‘atlari sezilarli ravishda sekinlashadi. Shu sababli ushbu indikator pensiya tizimi barqarorligini baholashda an‘anaviy demografik ko‘rsatkichlarga nisbatan amaliyroq ahamiyatga ega. U davlat oldida turgan asosiy savolni ko‘rsatadi: **kelajakda ortib borayotgan nafaqa oluvchilar sonini moliyalashtirish uchun yetarli miqdorda band aholi va soliq to‘lovchilar mavjud bo‘ladimi?** Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekiston uchun demografik dividendning davomiyligi nafaqat tug‘ilish va aholi qarishi jarayonlariga, balki mehnat bozorining yangi ish o‘rinlari yaratish qobiliyatiga ham bevosita bog‘liqdir. Shu sababli bandlik siyosati va pensiya siyosati kelgusida bir-biridan alohida emas, balki o‘zaro bog‘liq yo‘nalishlar sifatida ko‘rib chiqilishi lozim.

5.11. Jon boshiga real yalpi ichki mahsulot dinamikasi (2010 = 100)

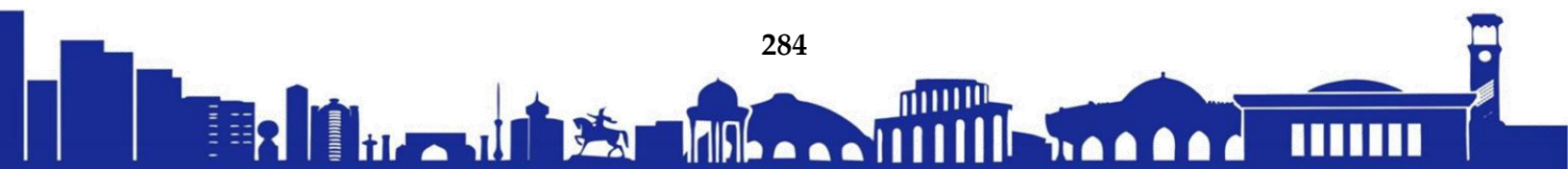
11-rasmda O‘zbekistonda jon boshiga real yalpi ichki mahsulotning indeks ko‘rinishidagi dinamikasi keltirilgan. Tahlilda 2010-yil bazis yil sifatida qabul qilinib, uning qiymati 100 ga tenglashtirilgan.

11-rasm. Jon boshiga real YAIM dinamikasi (2010 = 100), indeksda

Grafik natijalari O‘zbekistonda 2010–2024-yillar davomida aholi jon boshiga to‘g‘ri keladigan real iqtisodiy mahsulot hajmi barqaror ravishda oshib borganligini ko‘rsatadi. Hisob-kitoblarga ko‘ra, mazkur davr mobaynida jon boshiga real YAIM qariyb ikki baravar oshgan. Ushbu natija mamlakat iqtisodiyoti demografik dividend davrida ma‘lum darajada iqtisodiy foyda olganligini ko‘rsatadi. Mehnat yoshidagi aholi ulushining yuqoriligi, iqtisodiy faollikning kengayishi va umumiy iqtisodiy o‘shish aholi farovonligining ortishiga xizmat qilgan. Biroq grafikda kuzatilayotgan ijobiy tendensiyani faqat demografik omillar bilan izohlash mumkin emas. Jon boshiga real YAIMning o‘shishi investitsiyalar hajmi, mehnat unumdorligi, texnologik yangilanishlar, institutsional islohotlar va tashqi iqtisodiy omillar bilan ham chambarchas bog‘liqdir. Demografik dividend esa ushbu jarayonlarni qo‘llab-quvvatlovchi qo‘shimcha omil sifatida namoyon bo‘lgan. Mazkur ko‘rsatkich tadqiqotning markaziy natijalaridan biri hisoblanadi, chunki u demografik o‘zgarishlarning yakuniy iqtisodiy natijasini aks ettiradi. Demografik dividendning mavjudligi faqat mehnat yoshidagi aholi ulushining ortishi bilan emas, balki ushbu o‘zgarishlarning aholi turmush darajasiga qanday ta‘sir qilgani bilan baholanadi. Shu nuqtai nazardan, jon boshiga real YAIMning ikki baravar oshgani O‘zbekiston demografik dividend imkoniyatlaridan qisman foydalanganligini ko‘rsatadi. Biroq avvalgi bo‘limlarda ko‘rsatilganidek, yoshlar ishsizligi, ayollar iqtisodiy faolligining pastligi va bandlikni qamrab olish darajasining pasayishi mavjud demografik salohiyatdan to‘liq foydalanilmayotganligini ham anglatadi. Kelgusida mehnat yoshidagi aholi

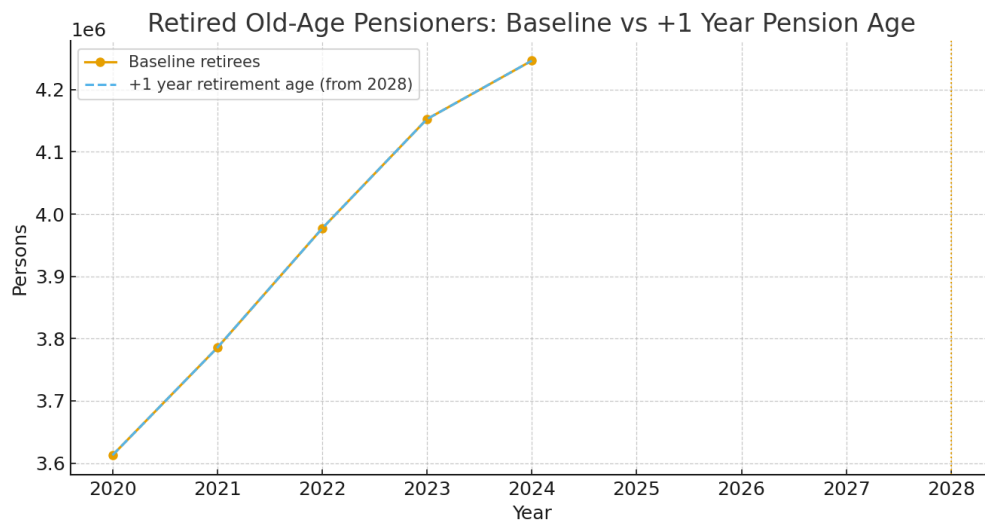

ulushining qisqarishi va aholi qarishi jarayonining kuchayishi natijasida iqtisodiy o‘shishning demografik manbalari zaiflashib boradi. Shuning uchun iqtisodiy rivojlanishning asosiy omili sifatida aholi soni emas, balki mehnat unumdorligi, inson kapitali sifati va innovatsion rivojlanish omillari tobora muhim ahamiyat kasb etadi. Umuman olganda, 11-rasm natijalari O‘zbekiston demografik dividend davrida sezilarli iqtisodiy natijalarga erishganligini ko‘rsatadi. Biroq ushbu ijobiy tendensiyani uzoq muddat davom ettirish uchun iqtisodiy o‘shishning demografik omillardan unumdorlik va innovatsiyalarga asoslangan modeliga bosqichma-bosqich o‘tish zarur hisoblanadi.

5.12. Pensiya chiqish oqimlari modeli va pensiya yoshini oshirish ssenariysi

Pensiya tizimining uzoq muddatli barqarorligini baholash maqsadida pensiyaga chiqish oqimlari modeli ishlab chiqildi. Modelda yangi pensionerlar soni ayollar uchun 55–59 yosh va erkaklar uchun 60–64 yosh guruhlaridagi aholi soni asosida baholandi. Tizimdan chiqib ketuvchilar soni esa umr davomiyligi ko‘rsatkichlari asosida shakllantirilgan o‘lim ehtimoli yordamida hisoblandi. Natijada amaldagi pensionerlar soni kelgusi yillar uchun prognoz qilindi.

Bundan tashqari, 2028-yildan boshlab pensiya yoshini bir yilga oshirish ssenariysi ishlab chiqildi. Mazkur ssenariyda pensiyaga chiqish huquqi bir yilga kechiktirilishi natijasida har yili yangi pensionerlar oqimining qisqarishi va pensiya tizimiga tushadigan bosimning kamayishi baholandi.

12-rasm. Yoshga doir pensionerlar soni: bazaviy ssenariy va 2028-yildan boshlab pensiya yoshini bir yilga oshirish ssenariysi

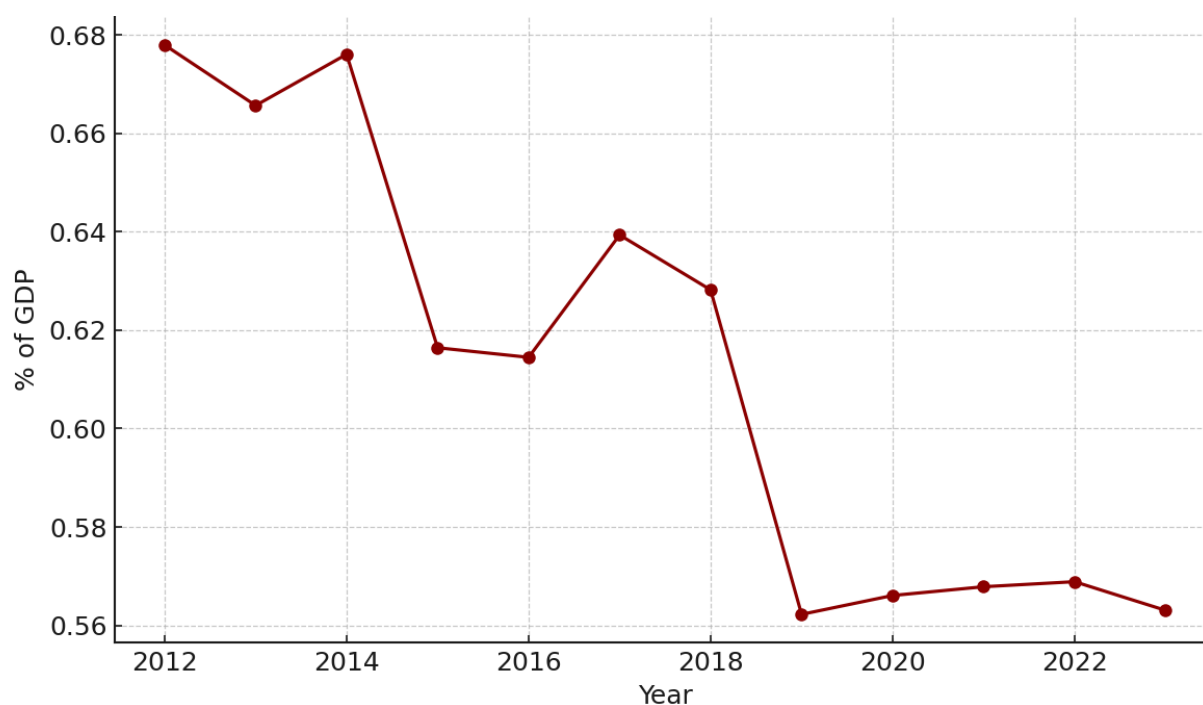

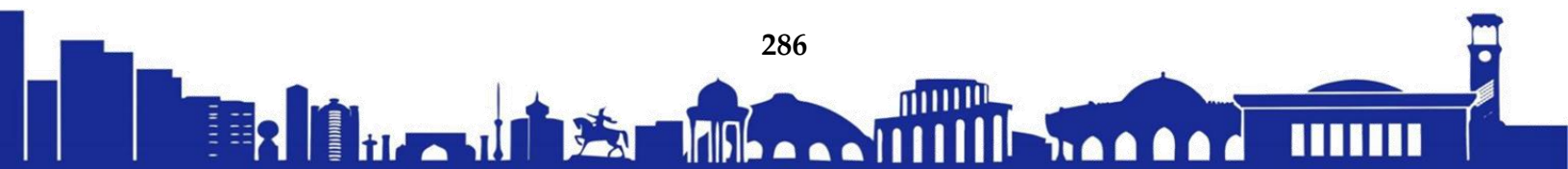
5.13. Pensiya yukining YAIMga nisbati

Pensiya tizimining makroiqtisodiy yukini baholash maqsadida pensiya xarajatlarning yalpi ichki mahsulotga nisbati hisoblab chiqildi. Mazkur ko'rsatkich davlat iqtisodiyoti tomonidan yaratilayotgan umumiy mahsulot hajmiga nisbatan pensiya tizimining moliyaviy yukini tavsiflaydi.

15-rasm. Pensiya xarajatlarning YAIMga nisbati, 2012–2023-yillar (%)

Hisob-kitoblar natijalari pensiya xarajatlarning YAIMga nisbati 2012–2023-yillar davomida nisbatan barqaror bo'lib, o'rtacha 0,6 foiz atrofida shakllanganligini ko'rsatadi. Ayrim yillarda ko'rsatkichning biroz pasayishi kuzatilgan. Mazkur natija dastlab pensiya tizimi uchun ijobiy ko'rinishi mumkin. Biroq chuqurroq tahlil shuni ko'rsatadiki, bu holat pensionerlar sonining kamayishi bilan emas, balki iqtisodiyot hajmining pensiya xarajatlarga nisbatan tezroq o'sishi bilan izohlanadi. Ya'ni, YAIM o'sishi pensiya xarajatlari o'sishidan yuqori bo'lgan. Shu bilan birga, avvalgi bo'limlarda ko'rsatilganidek, pensionerlar va nafaqa oluvchilar soni kelgusi o'n yilliklarda sezilarli ortishi prognoz qilinmoqda. Natijada 2025-yildan keyin pensiya xarajatlari o'sish

sur'atlari tezlashishi va mazkur ko'rsatkichning yuqoriga ko'tarilishi ehtimoli mavjud. Demak, hozirgi barqarorlik uzoq muddatli fiskal barqarorlikni kafolatlamaydi. Aksincha, mavjud demografik tendensiyalar pensiya tizimiga tushadigan yukning yaqin kelajakda ortishini ko'rsatmoqda.

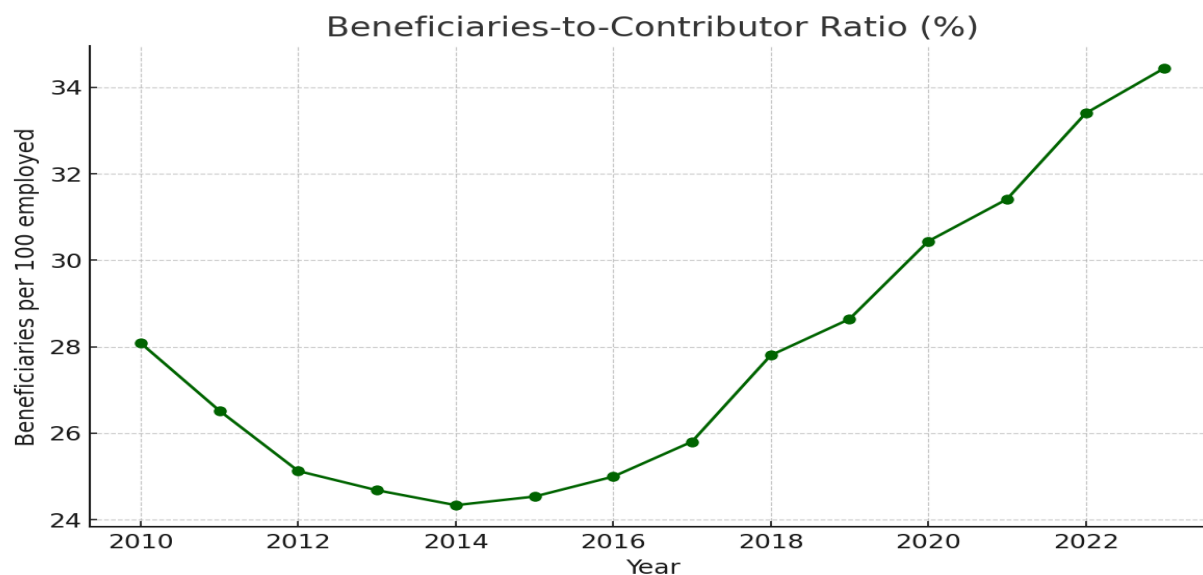
5.16. Nafaqa oluvchilar va band aholi nisbati

Pensiya tizimining amaliy yukini baholash maqsadida nafaqa va ijtimoiy to'lov oluvchilar sonining band aholiga nisbati hisoblandi. Hisoblash formulasi:

$$\text{BCR} = (\text{Nafaqa va ijtimoiy to'lov oluvchilar soni} / \text{Band aholi soni}) \times 100$$

Mazkur ko'rsatkich har 100 nafar ishlovchi fuqaro zimmasiga nechta nafaqa yoki ijtimoiy to'lov oluvchi to'g'ri kelishini ko'rsatadi.

16-rasm. Nafaqa oluvchilar va band aholi nisbati (BCR), 2019–2023-yillar

Tahlil natijalari 2019–2023-yillar davomida BCR ko'rsatkichi izchil o'sib borganligini ko'rsatadi. Atigi besh yil ichida har 100 nafar band aholiga to'g'ri keladigan nafaqa oluvchilar soni qariyb 6 foiz bandga oshgan. Mazkur tendensiya pensiya tizimining moliyaviy yuklamasi ortib borayotganligini anglatadi. Pensionerlar sonining o'sishi va

bandlikning nisbatan sekin o‘shishi natijasida har bir ishlovchi fuqaro zimmasiga tushadigan ijtimoiy yuk kuchaymoqda. Demografik dividend nuqtai nazaridan ushbu natija muhim ahamiyatga ega. Chunki iqtisodiy o‘shish uchun qulay yosh tarkibi mavjud bo‘lishiga qaramasdan, agar bandlik sur‘atlari pensionerlar soni o‘shidan ortda qolsa, demografik dividendning ijobiy ta’siri zaiflashadi.

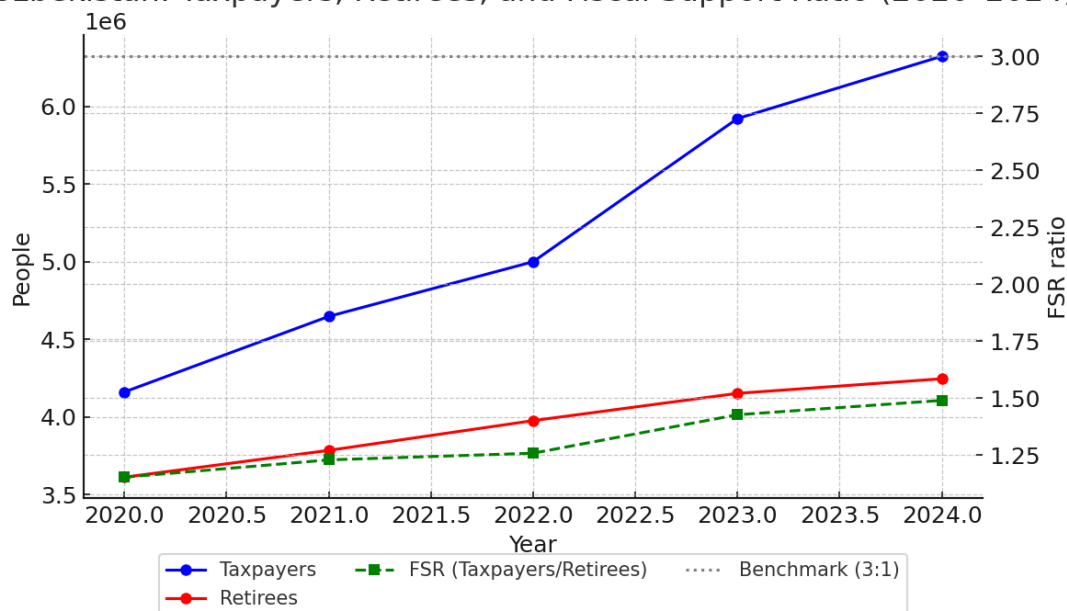
5.17. Fiskal qo‘llab-quvvatlash koeffitsienti (FSR)

Mazkur tadqiqotning eng muhim yangiliklaridan biri fiskal qo‘llab-quvvatlash koeffitsientini hisoblashdan iborat bo‘ldi. An’anaviy demografik tahlillarda mehnat yoshidagi aholi va pensionerlar nisbati qo‘llaniladi. Biroq barcha mehnat yoshidagi fuqarolar pensiya tizimini moliyalashtirmaydi. Shu sababli tadqiqotda real fiskal yukni aks ettiruvchi yangi ko‘rsatkich qo‘llanildi. Hisoblash formulasi:

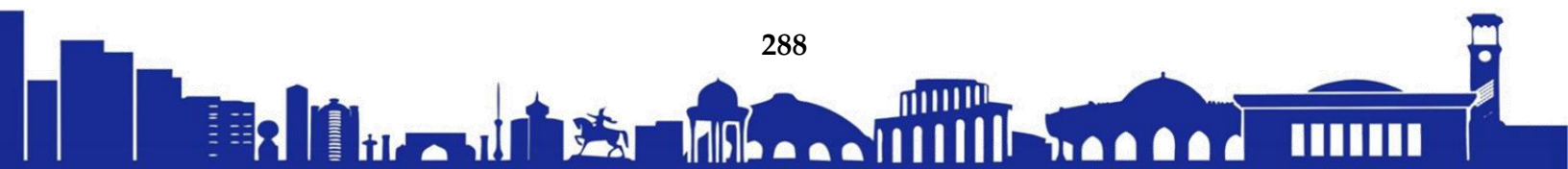
$$FSR = \text{Daromad solig‘i to‘lovchilar soni} / \text{Yoshga doir pensionerlar soni}$$

Mazkur ko‘rsatkich har bir pensionerga nechta rasmiy daromad solig‘i to‘lovchi to‘g‘ri kelishini ko‘rsatadi.

Uzbekistan: Taxpayers, Retirees, and Fiscal Support Ratio (2020–2024)

17-rasm.
Fiskal qo‘llab-quvvatlash koeffitsienti (FSR), 2020–2024-yillar

Hisob-kitoblar quyidagi natijalarni berdi:

Yil	Soliq to'lovchilar	Pensionerlar	FSR
2020	4 161 300	3 612 600	1,15
2021	4 647 900	3 785 300	1,23
2022	5 000 000	3 976 900	1,26
2023	5 922 000	4 152 600	1,43
2024	6 323 000	4 246 400	1,49

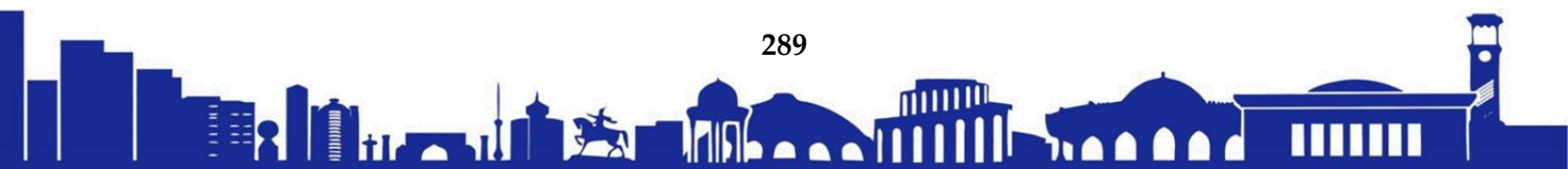
Natijalar shuni ko'rsatadiki, 2020-yilda har bir pensionerga atigi 1,15 nafar rasmiy soliq to'lovchi to'g'ri kelgan. Bu pensiya tizimi uchun juda tor fiskal bazani anglatadi. 2024-yilga kelib ko'rsatkich 1,49 gacha yaxshilangan. Bu asosan rasmiy daromad solig'i to'lovchilar sonining tez sur'atlarda ortishi bilan bog'liq. Biroq xalqaro tajribada uzoq muddatli barqaror pensiya tizimlari odatda har bir pensionerga kamida 3 nafar yoki undan ko'proq badal to'lovchi to'g'ri kelishini talab qiladi. Shu sababli O'zbekistonda kuzatilayotgan yaxshilanishga qaramasdan, pensiya tizimining fiskal bazasi hanuz zaif hisoblanadi. Mazkur natija pensiya islohotlari bilan bir qatorda iqtisodiyotni rasmiylashtirish, norasmiy bandlikni qisqartirish va soliq bazasini kengaytirish zarurligini ko'rsatadi.

5.18. Pensiya yoshini oshirishning muqobil ssenariylari

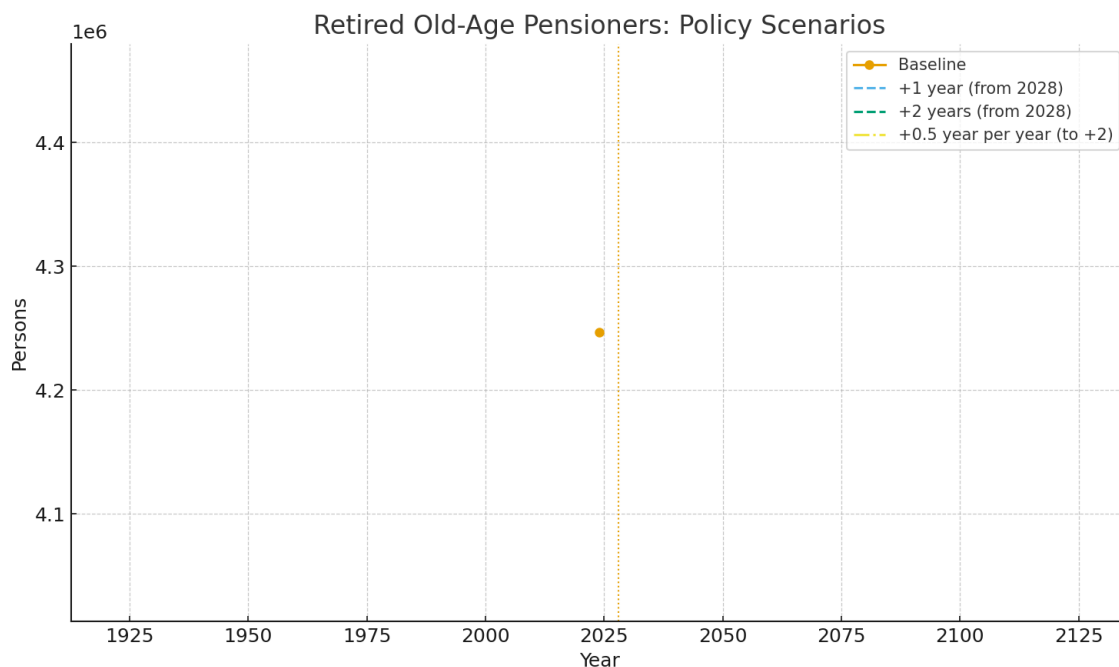
Pensiya tizimining uzoq muddatli barqarorligini baholash maqsadida pensiyaga chiqish oqimlari modeli asosida uchta muqobil siyosat ssenariysi ishlab chiqildi:

1. 2028-yildan boshlab pensiya yoshini darhol 1 yilga oshirish;
2. 2028-yildan boshlab pensiya yoshini darhol 2 yilga oshirish;
3. Har yili 0,5 yildan oshirib borish orqali umumiy 2 yillik o'sishga erishish.

Har bir ssenariyda pensiya yoshining oshirilishi natijasida yangi pensionerlar oqimi kamayishi va pensionerlar sonining kelajakdagi dinamikasi qayta hisoblandi.

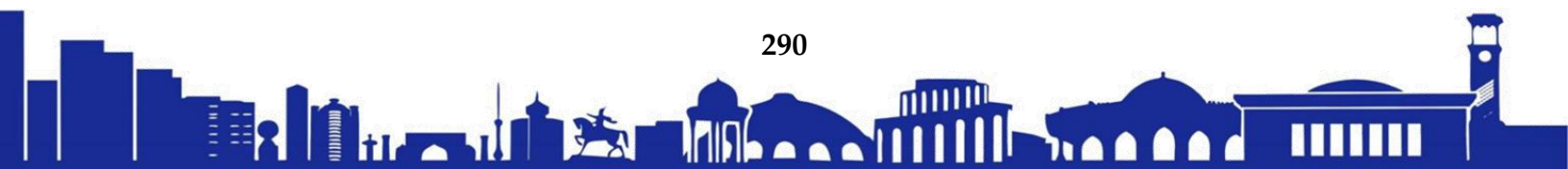
18-rasm. Pensiya yoshini oshirishning muqobil ssenariylari bo‘yicha pensionerlar soni dinamikasi

Grafik natijalari barcha ssenariylar bazaviy variantga nisbatan pensionerlar sonining o‘shishini sekinlashtirishini ko‘rsatadi. Pensiya yoshini darhol bir yilga oshirish qisqa muddatda sezilarli ta‘sir ko‘rsatadi. Ikki yilga oshirish ssenariysi esa eng katta qisqarishni ta‘minlaydi. Bosqichma-bosqich (+0,5 yil) ssenariysi fiskal natijalar bo‘yicha ikki yillik variantga yaqinlashadi, biroq aholi uchun moslashish jarayoni ancha yumshoq kechadi. Shu sababli mazkur variant siyosiy va ijtimoiy jihatdan maqbulroq yechim bo‘lishi mumkin. 2035-yilga kelib barcha ssenariylar bazaviy variantga nisbatan pensionerlar sonini sezilarli darajada kamaytiradi. Bu esa pensiya tizimining uzoq muddatli moliyaviy barqarorligini ta‘minlash uchun pensiya yoshini bosqichma-bosqich qayta ko‘rib chiqish muhim ahamiyatga ega ekanligini tasdiqlaydi.

5.19. Pensiya yoshini oshirish ssenariylarining bazaviy holatga nisbatan ta‘siri

Pensiya tizimining uzoq muddatli barqarorligiga pensiya yoshidagi o‘zgarishlar qanday ta‘sir ko‘rsatishini yanada aniqlash baholash maqsadida har bir ssenariy bo‘yicha

pensionerlar sonining bazaviy variantga nisbatan qisqarishi hisoblandi. Mazkur tahlil pensiya yoshini oshirish natijasida tizimga tushadigan bosim qanchalik kamayishini miqdoriy jihatdan ko'rsatib beradi.

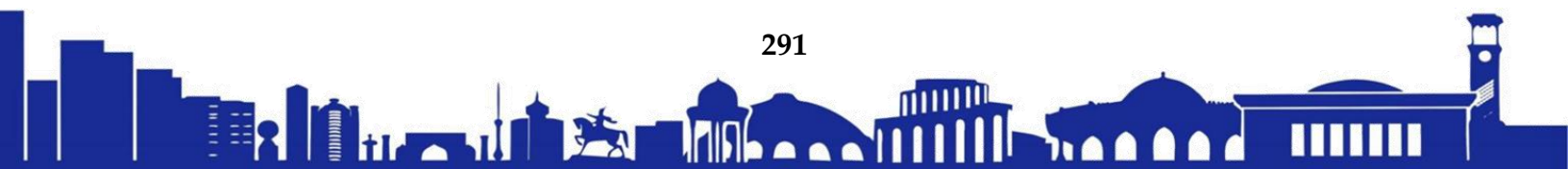
19-rasm. Pensiya yoshini oshirish ssenariylarining bazaviy holatga nisbatan ta'siri (2030 va 2035-yillar)

Year	Baseline retirees	+1 year: % below baseline	2 years: % below baseline	+0.5/yr to +2: % below baseline
2030.0	5500936.52	24.31	24.31	20.48
2035.0	6267933.71	49.81	49.81	47.27

Hisob-

kitoblar natijalari pensiya yoshini oshirish bo'yicha barcha ssenariylar pensionerlar sonining o'sishini sezilarli darajada cheklashini ko'rsatdi.

2030-yilda bazaviy ssenariy bo'yicha yoshga doir pensionerlar soni taxminan 5,5 million kishiga yetishi prognoz qilinmoqda. Pensiya yoshini bir yilga oshirish va ikki yilga oshirish ssenariylarida pensionerlar soni bazaviy variantga nisbatan qariyb 24 foizga kamayadi. Bosqichma-bosqich amalga oshiriladigan (+0,5 yil har yili) ssenariyda esa qisqarish taxminan 20 foizni tashkil etadi. Amaliy jihatdan bu 2030-yilda qariyb 1,3 million nafar kamroq fuqaro pensiya olishini anglatadi. 2035-yilga kelib mazkur ta'sir yanada kuchayadi. Bazaviy ssenariyda pensionerlar soni taxminan 6,3 million kishiga yetishi kutilmoqda. Pensiya yoshini bir yoki ikki yilga oshirish ssenariylarida pensionerlar soni bazaviy variantga nisbatan qariyb 50 foizga kamayadi. Bosqichma-bosqich oshirish ssenariysi esa 47 foiz atrofida qisqarish imkonini beradi. Bu esa 2035-yilda deyarli 3 million nafarga yaqin kamroq fuqaro pensiya tizimidan mablag' olishini anglatadi. Mazkur natijalar pensiya tizimining pensiya yoshiga juda sezgir ekanligini ko'rsatadi. Hatto nisbatan kichik parametrik o'zgarishlar ham uzoq muddatda pensionerlar soni dinamikasiga sezilarli ta'sir ko'rsatishi mumkin. Bu esa o'z navbatida Pensiya jamg'armasi xarajatlarini kamaytiradi, davlat budjetiga tushadigan fiskal bosimni yengillashtiradi hamda ishlovchi aholining har bir vakiliga to'g'ri keladigan ijtimoiy yukni qisqartiradi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, pensiya yoshini bosqichma-bosqich oshirish siyosati bir tomondan fiskal samaradorlikni ta'minlansa, ikkinchi tomondan aholining yangi sharoitga moslashishiga imkon yaratadi. Shu sababli mazkur

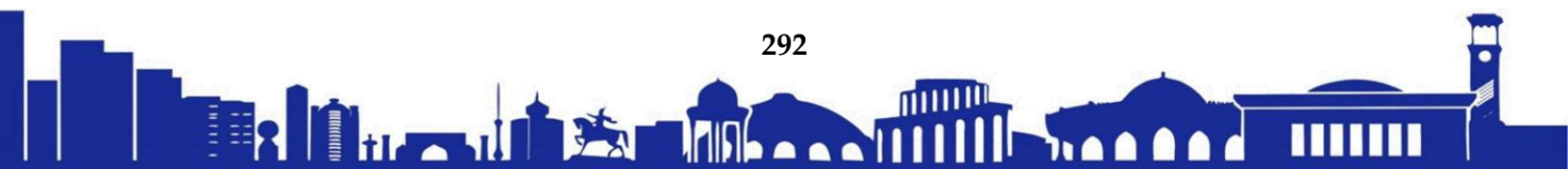
ssenariy iqtisodiy samaradorlik va ijtimoiy maqbullik nuqtai nazaridan muvozanatli variant sifatida qaralishi mumkin. Umuman olganda, 19-rasm natijalari O‘zbekistonda aholi qarishi jarayoni kuchayib borayotgan sharoitda pensiya yoshini qayta ko‘rib chiqish pensiya tizimining uzoq muddatli moliyaviy barqarorligini ta‘minlashning eng samarali vositalaridan biri ekanligini tasdiqlaydi. Bundan tashqari, ushbu natijalar pensiya islohotlarini kechiktirmasdan, demografik dividend hali saqlanib turgan davrda boshlash zarurligini ko‘rsatadi.

7. Tavsiyalar

1. 2028-yildan boshlab pensiya yoshini bosqichma-bosqich oshirish. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, pensiya yoshining hatto bir yilga oshirilishi ham pensionerlar sonining o‘shish sur‘atlarini sezilarli darajada kamaytiradi. Modellashtirish natijalariga ko‘ra, pensiya yoshini bosqichma-bosqich har yili 0,5 yilga oshirib borish va umumiy hisobda 2 yilga yetkazish eng maqbul variantlardan biri hisoblanadi. Ushbu yondashuv aholi va mehnat bozori uchun moslashish imkonini yaratgan holda 2035-yilga kelib pensiya tizimiga tushadigan bosimni qariyb ikki baravar kamaytirishi mumkin. Pensiya islohotlari oldindan e‘lon qilinishi, aniq jadval asosida amalga oshirilishi va aholi uchun tushunarli tarzda izohlanishi zarur.

2. Ayollarning iqtisodiy faolligini oshirish. O‘zbekistonda ayollarning mehnat bozoridagi ishtiroki erkaklarga nisbatan 28 foiz bandga past. Ushbu tafovutni qisqartirish nafaqat gender tengligini ta‘minlaydi, balki pensiya tizimining moliyaviy bazasini ham sezilarli darajada kengaytiradi. Hisob-kitoblarga ko‘ra, ayollarning iqtisodiy faolligini oshirish orqali har 100 nafar band aholiga to‘g‘ri keladigan nafaqa oluvchilar sonini 10–15 foizgacha kamaytirish mumkin. Buning uchun quyidagi yo‘nalishlarga ustuvor e‘tibor qaratish tavsiya etiladi:

- maktabgacha ta‘lim va bolalar parvarishi infratuzilmasini kengaytirish;
- masofaviy va moslashuvchan ish shakllarini rivojlantirish;
- mehnat bozorida gender diskriminatsiyasini kamaytirish;
- ayollar tadbirkorligini qo‘llab-quvvatlash.

Jahon banki baholariga ko'ra, gender tafovutlarining qisqarishi uzoq muddatda mamlakat YAIMini qariyb 29 foizgacha oshirishi mumkin.

3. Yoshlar bandligini demografik bosimni yumshatuvchi vosita sifatida ko'rish.

Tadqiqot natijalari yoshlar ishsizligi darajasi kattalar ishsizligi darajasidan qariyb uch baravar yuqori ekanligini ko'rsatdi (18 foizga nisbatan 7 foiz). Yoshlar ishsizligini atigi 5 foiz bandga qisqartirishning o'zi ham ijtimoiy yuklama ko'rsatkichlarini sezilarli yaxshilaydi va pensiya tizimini moliyalashtiruvchi badal to'lovchilar sonini ko'paytiradi. Ushbu maqsadga erishish uchun:

- xususiy sektor ehtiyojlariga mos kasb-hunar tayyorlash dasturlarini kengaytirish;
- yoshlarni ishga qabul qilayotgan korxonalar uchun rag'batlantiruvchi mexanizmlarni joriy etish;
- startup va yoshlar tadbirkorligini qo'llab-quvvatlash;
- oliy ta'lim va mehnat bozori o'rtasidagi integratsiyani kuchaytirish lozim.

4. Pensiya tizimini moliyalashtirish manbalarini diversifikatsiya qilish.

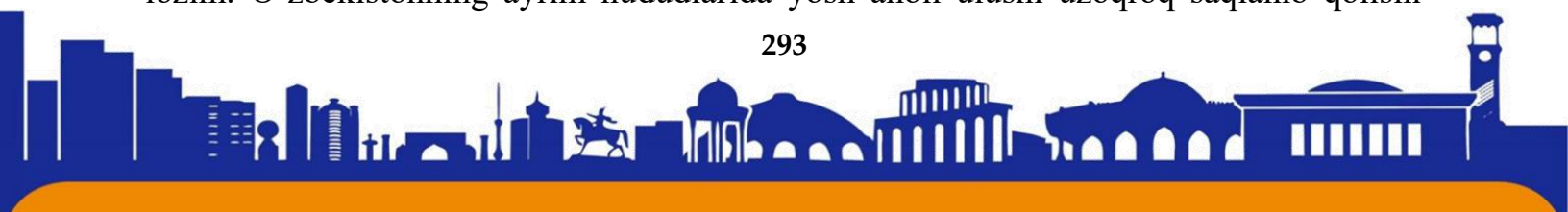
Hozirgi vaqtda pensiya tizimining asosiy moliyaviy yuki ish haqi va mehnat faoliyati bilan bog'liq soliqlar hisobiga qoplanmoqda. Aholi qarishi jarayoni kuchaygan sari bunday modelning barqarorligi pasayib boradi. Shu sababli pensiya tizimini moliyalashtirish manbalarini kengaytirish zarur. Buning uchun:

- tabiiy resurslardan olinadigan daromadlarning ma'lum qismini pensiya tizimiga yo'naltirish;
- uzoq muddatli jamg'arib boriladigan xususiy pensiya mexanizmlarini rivojlantirish;
- moliyaviy aktivlar va investitsiyalardan tushadigan ayrim daromadlarni pensiya tizimini qo'llab-quvvatlashga yo'naltirish imkoniyatlarini o'rganish tavsiya etiladi.

Bunday yondashuv pensiya tizimining faqat ishchi kuchiga bog'liqligini kamaytiradi.

5. Hududiy demografik strategiyani ishlab chiqish.

Kelgusidagi tadqiqotlar demografik dividendning hududlar kesimidagi xususiyatlarini o'rganishga qaratilishi lozim. O'zbekistonning ayrim hududlarida yosh aholi ulushi uzoqroq saqlanib qolishi

mumkin bo'lsa, boshqa hududlarda aholi qarishi jarayoni tezroq kechishi mumkin. Shu sababli:

- hududiy mehnat bozori dasturlarini ishlab chiqish;
- ichki migratsiya siyosatini takomillashtirish;
- hududiy pensiya va ijtimoiy himoya pilot loyihalarini sinovdan o'tkazish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Bunday yondashuv demografik o'zgarishlarga moslashish jarayonini yanada samarali qiladi.

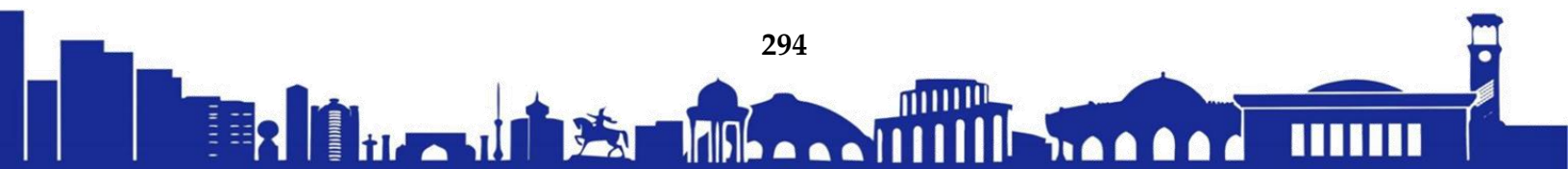
6. Aholi qarishi bo'yicha yangi ijtimoiy kelishuvni shakllantirish. Pensiya islohotlari iqtisodiy jihatdan zarur bo'lsa-da, ular ijtimoiy jihatdan sezgir hisoblanadi. Shu sababli pensiya tizimini modernizatsiya qilish keng jamoatchilik bilan muloqot asosida amalga oshirilishi lozim. Davlat organlari, ish beruvchilar, kasaba uyushmalari va fuqarolik jamiyati institutlari ishtirokida ochiq muloqot mexanizmlarini yaratish muhim ahamiyatga ega. Pensiya yoshining oshirilishi quyidagi choralar bilan birgalikda olib borilishi lozim:

- sog'liqni saqlash xizmatlari sifatini oshirish;
- katta yoshdagi aholi uchun qayta tayyorlash dasturlarini rivojlantirish;
- umr bo'yi ta'lim konsepsiyasini joriy etish;
- katta yoshdagi xodimlar uchun mehnat bozorida teng imkoniyatlarni yaratish.

Bu islohotlarning ijtimoiy qabul qilinish darajasini oshiradi.

Xulosa

Tadqiqot natijalari O'zbekiston hozirgi vaqtda demografik dividendning yakuniy bosqichida ekanligini ko'rsatdi. 2010–2024-yillar davomida mehnat yoshidagi aholi ulushi yuqori bo'lib qolganligi sababli umumiy demografik yuk nisbatan past darajada saqlanib turdi. Biroq amalga oshirilgan prognozlar ushbu imkoniyat oynasi asta-sekin yopilib borayotganligini ko'rsatmoqda.

Hisob-kitoblarga ko‘ra, 2040-yillarning boshlariga kelib qarilik demografik yuk koeffitsienti qariyb ikki baravar oshadi. Bazaviy ssenariy sharoitida esa 2035-yilga borib yoshga doir pensionerlar soni 6 million kishidan oshishi mumkin.

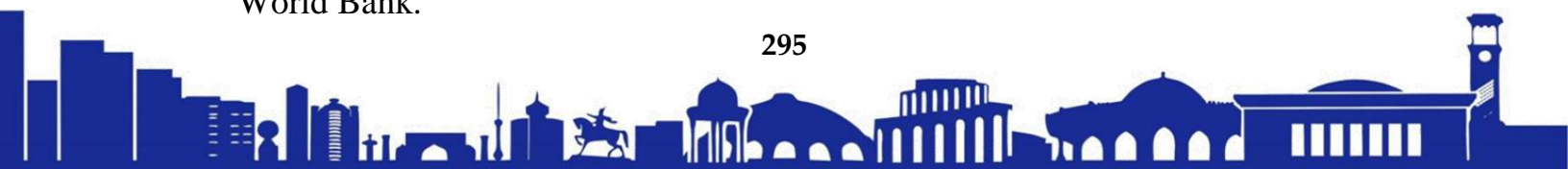
Ishlab chiqilgan pensiyaga chiqish oqimlari modeli pensiya yoshidagi nisbatan kichik o‘zgarishlar ham katta fiskal natijalarga olib kelishini ko‘rsatdi. 2028-yildan boshlab pensiya yoshini bir yilga oshirish 2030-yilda pensionerlar sonini qariyb chorak qismga, 2035-yilda esa qariyb yarmiga kamaytirishi mumkin. Bosqichma-bosqich amalga oshiriladigan ssenariylar ham shunga yaqin natijalarni beradi.

Tadqiqot shuningdek pensiya tizimi va soliq tizimi o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni ko‘rsatdi. Nafaqa oluvchilar sonining ortishi bilan davlat oldida uchta asosiy variant paydo bo‘ladi: badallarni oshirish, soliqlarni kengaytirish yoki fuqarolarning iqtisodiy faol davrini uzaytirish. Hisob-kitoblar pensiya yoshini bosqichma-bosqich oshirish hamda ayollar va yoshlarning bandligini kengaytirish eng barqaror yechim ekanligini ko‘rsatmoqda.

Mazkur tadqiqot O‘zbekistonda demografik dividendning yakunlanish muddatlarini miqdoriy jihatdan baholashi, pensiya tizimi bo‘yicha ssenariy modellashtirishni amalga oshirishi hamda demografik va fiskal siyosat o‘rtasidagi bog‘liqlikni ko‘rsatib berishi bilan ilmiy adabiyotlarga muhim hissa qo‘shadi. Tadqiqot natijalari davlat siyosatini shakllantiruvchi tashkilotlar uchun aholining qarishi sharoitida iqtisodiy o‘shish, ijtimoiy adolat va fiskal barqarorlik o‘rtasidagi muvozanatni ta‘minlash bo‘yicha amaliy tavsiyalar beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- Bloom, D. E., Canning, D., & Malaney, P. N. (2000). *Population dynamics and economic growth in Asia*. Population and Development Review, 26, 257–290.
- Mason, A., & Lee, R. (2011). *Population aging and the generational economy: A global perspective*. Edward Elgar Publishing.
- Chawla, M., Betcherman, G., & Banerji, A. (2007). *From red to gray: The “third transition” of aging populations in Eastern Europe and the former Soviet Union*. World Bank.

ISSN (E): 2181-4570

VOLUME-4, ISSUE-5

CROSSREF Prefix: 10.66301

- International Monetary Fund (IMF). (2023). *Republic of Uzbekistan: Staff Report*. IMF Country Reports.
- State Committee of the Republic of Uzbekistan on Statistics (Stat.uz). (2010–2024). *Population, employment, and demographic indicators*. Tashkent.
- World Bank. (2022). *Uzbekistan Country Gender Assessment Report*. Washington, DC: World Bank.
- World Bank. (2022). *Human Capital Data Portal: Uzbekistan*. Washington, DC: World Bank.